

१७ फेब्रुवारी १९७४ * स्थापना : मासिक मार्च १९३४ * साप्ताहिक : व

साप्ताहिक मनोहर

संस्थापक : शं. वा. किलोस्कर * मुख्य संपादक : मु. शं. किलोस्कर * कार्यकारी संपादक :

नातेगोते विद्यापीठः क्रिकेट दौरा

धर्माचे रस्कार आणि किंवा पुरस्कृत शासन

तुम्ही ब्राह्मण असा, सी. प्रसा, शहाण्णव कुळी मराठे गारे ही असा- आम्हाला त्याच्या पय नी. तुम्ही 'माणूस' अहात अवेढे करतो. तेही ज्याने माणसाला असालच या करत हे पाहण्या- तुम्हा तुमची जातपा अुदाहरणे घेता गोष्टींचा तटस्थपणे 'नाट्यमहोत्सव' पाहायला काय तित. या स्पर्धासाठी तुम्ही म्ण्यात येते. त्या परीक्षकांना त्याची मानधनाविषयी 'सोबत' मध्ये तुम्हाला वहात झाला. बाळ सामंतांनी खपायचा तोंड फोडले. अेक नाटक जाणा नेहनाकडून वीस रुपये मिळतात. त्याने अधिक जागरण अधिक खर्च त्याने. अधिक नाटकांचं परीक्षण या ल्पटी वीस रुपयात बसल्या पाहिजेत ठेसनाचा आग्रह. त्या हिशेबात काही नेमला धरलेल्या नाहीत. अुदाहरणार्थ मदीं सुरू असताना व निकाल लागल्यावर वर्तमानपत्रातून परीक्षणाच्या योग्यतेविषयी आणि प्रामाणिकपणाविषयी प्रगट करण्यात येणाऱ्या शंका !

दुसरं अुदाहरण रेडिओवरील भाषणासाठी साहित्यिकांना (व अितर सर्वांनाच) मिळणारं मानधन ! भाषण वा कथा लिहून काढायची, रेकॉडिंगसाठी 'आकाशवाणी' वर जायचं तिथ अेकदोन तास मोडायचे या साऱ्या श्रमासाठी पूर्वी पंचवीस रुपये मिळत असत. हल्ली चाळीस रुपये मिळतात ! मानधनाचे हे दर पंचवीसतीस वर्षांपूर्वीचे आहेत. यानंतरच्या काळात खुद्द शासनाने पोस्ट-काड्यांचे दर रेल्वे-बसप्रवासाचे दर, किती वेळा आणि किती प्रमाणात वाढवले हे आवर्जून पाहिलं तर आपणाकडून देण्यात येणाऱ्या मानधनाविषयीच शासनाचे चमत्कारिक धोरण कुणालाही खटकल्या- शिवाय राहणार नाही ! परीक्षक होणे वा रेडिओवर भाषण करायला मिळणे याकडे केवळ आर्थिक दृष्टिकोनातून पाहू नका तो मान आहे वगैरे भंकस पुरे ! खऱ्या

साहित्यिकाचा मान-सन्मान असल्या गोष्टीनं वाढत नाही. त्याचा मान-सन्मान त्यावर अवलंबूनही असत नाही ! या संदर्भात अेक सत्यकथा सांगण्यासारखी आहे. अेका सुप्रसिद्ध अिंग्रजी साप्ताहिकाच्या संपादकाला रेडिओ-कडून भाषणाचं कॉन्ट्रॅक्ट आलं. भाषण दहा मिनिटं- मानधनाची 'अे' कॅटगरी- म्हणजे रुपये चाळीस फक्त ! या संपादकानं कॉन्ट्रॅक्ट रेडिओला 'साभार परत' पाठवलं. पाचशे रुपयांहून अेक पैसा कमी मानधन मी घेणार नाही. 'अस' त्यान लिहून कळवलं !

पाचश रुपये ? अेवढ्या रकमेत बारा भाषणं. शिवाय वनिता मंडळातील 'गरोदर-पणी काय काळजी घ्यायची असते ?' या-सारख्या भाषणासाठी अेखाद्या महिलेला पंधरा रुपये, पुन्हा 'बाळ-गोपाळ' मधल्या अेखाद्या कुमाराला पाच रुपये, असा भक्कम हिशेब ! आणि अेवढी रक्कम अेकटा माणूस दहा मिनिटांच्या भाषणासाठी खाअून बसणार ! पण वरून दट्ट्या आला. संपादकमहाशयांचं भाषण झालच पाहिजे ! अेवढ्या महान साहित्यिकांना आकाशवाणीवर आणायच नाही म्हणजे काय ? पण मानधनाचं काय ? संपादक अेक पैसा कमी करायला तयार नाहीत. अखेरीस सर्व त-हेचे खास नियम वगैरे तपासून संपादकांना साडेचारशे रुपये मानधन ठरलं. संपादक कसेबसे तयार झाले ! तात्पर्य, काय मान आणि पाठीचा कणा ताठ ठेवला तर शासन वठणोवर येथू शकत ! सर्व मराठी साहित्यिकांनी अेकमतानी दर ठरविला की किमान शंभर रुपये (साडे-चारशे जाअू द्या !) मानधन दिल्याशिवाय आम्ही रेडिओवर भाषण करणार नाही न 'साहित्य सौरभ' मध्ये कथा-कविता वाचणार नाही तर काय विशाद आहे सरकारची

पंचवीस-चाळीस रुपये द्यायची ! खरं म्हणता आज शंभर रुपयांची किंमत चाळीस रुपयांहून कमी आहे. पण चाळीस रुपये स्विकारून साहित्यिक खऱ्या अर्थी दहाबारा रुपयांसाठी आपला अमूल्य वेळ न् श्रम खर्ची घालतात !

शासनाचा साहित्यिकांकडे पाहण्याचा दृष्टिकोन फारसा वेगळा नसतो. म्हणजे त्यात आपुलकी, प्रेम, आदर अित्यादी भाव-भावना अभावानेच आढळतात. माग अेकदा कोणतस कारण दाखवून शासनानं 'साहित्य पुरस्कार योजना' रद्द केली होती. मागच्या वर्षी साहित्य पुरस्कार योजनेच्या परीक्षक समितीने काही पुस्तकांना विशेष पुरस्काराची शिफारस केली होती. आज जनतेचा सरकारच्या साहित्यिकांवरील आदर भावनेवर अितका विश्वास की ज्यांना विशेष पुरस्कार मिळणार होता. त्यांचे अभिनंदन झाले आणि काही साहित्यिकांनी हा आनंदाचा सोहळा साजरा केला ! पण मग काम हो ! अधिकृत यादी प्रसिद्ध झाली. त्यात या विशेष पुरस्कारांचा अल्लेख नाही. यात पुन्हा गंमत अशी की सर्व परीक्षकांना याची गंधवार्ता नाही ! परीक्षक समितीवरल्या साहित्यिकांनी या विरुद्ध निषेध नोंदवायचा की नाही ? आमचे निर्णय तुम्ही धाब्यावर बसवलेत ते बसवलेत- निदान आम्हाला तसं सांगायच तरी ! 'असा जाव विचारायच नाही ?' पण कसल काय ? आणि हे विशेष पुरस्कार न देण्याच कारण ? महाराष्ट्रात पडलेला दुष्काळ ! म्हणजे दुष्काळाच्या निमित्ताने हजारो लोकांनी आपल्या पोळीवर तूप ओढून घेतलं-मात्र. पाचशे हजार रुपयांची खिरापत साहित्यिकांना वाटताना दुष्काळाच भीषण संकट आडवं येत काय ? तर हे अस आहे.

अेरवी साहित्य संमेलनांची अुद्घाटन करताना, साहित्यिकांच्या, पुतळ्यांचं छाया-चित्रांचं अनावरण करताना साहित्यिक-अमुक असतात- तमुक असतात. महाराष्ट्रात दहाबारा तांबे निर्माण झाले पाहिजेत असं म्हणायला हे शासन अेका पायावर तयार !

- पंचाक्षरी

"सरकारने गोळ्या चालविण्यापेक्षा, विद्यार्थी व गरीब जनतेवर अॅटमबॉम्ब टाकून कबरस्तानचे राजे बनावे. हालहाल करून मारण्यापेक्षा 'नअी रोशनी' कबरस्तानची राणी बनली तरी गरीबाच्या आत्म्याला शांती मिळेल."

गुजराती युवक पेटला, थाळी रस्त्यावर आली आणि दंगल पेटली !

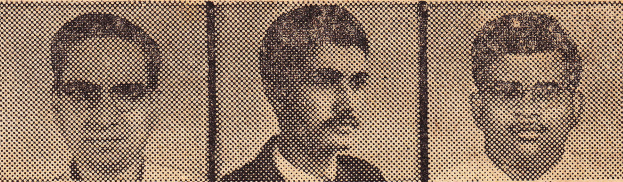
'मनोहर'च्या विशेष प्रतिनिधीने दंगलग्रस्त गुजरातचा दौरा करून लिहिलेला स्पेशल रिपोर्ट. मेंदूला झिणझिण्या आणणारा !

पुण्यातील युवकही रस्त्यावर आला ! ● सटाणा कॉलेजातील रहस्यमय प्रकरण

का ? कशाकरिता ? नेमके काय घडले ? वगैरे ● मुलां-मुलीचे प्रेमप्रकरण की जबरदस्ती की काय ?

'मनोहर'चा पुढील अंक आत्ताच रिल्लवं करून ठेवा !

These men show the way TO GET PROMOTION

D. S. Patwardhan:
"After completing your Private Secretaryship Course I was given two increments and Promoted Personal Assistant to the Managing Director."

Parviz D. Borka
"Your certificate in Textile Manufacture got me promotion of Supervisor in the Weaving Department and an increment of Rs. 100/-."

R. Chandrasekaran.
"After studying your Course I have passed the Officers Test conducted by my Bank and now my salary is Rs. 900/-."

They achieved success in their careers because they had the foresight to enrol with BIET and take specialised training in their own homes and at their convenience.

You also can achieve success by enrolling with BIET for a home-study course.

We teach by post. Our lessons are prepared by Professional Men and are easy to understand. We guarantee your success in Examinations or refund your fee in full. Our fees are moderate and can be paid in instalments. Our FREE Career Guide will give you full information about our courses and system of teaching.

AND A BETTER JOB

A.M.I.E. India
A.M.Ae.S.I.
A.M.I.M.I.
A.M.I.I. Chem. E.

C. & G. Electrical
National Productivity Council's
Supervisor's Exam.

I.I.T. Entrance Exam.
A.M.S.E. (Mech.)
A.M.S.E. (Elect.)
A.M.S.E. (Chemical)

SECRETARY
A.C.S. India Exam.
Govt. Recognised

Cert. A.I.I.B.
Exams.
Our course APPROVED
by INST. of BANKERS

MANAGEMENT
Marketing Manager
Sales Manager

D. Com. (I.M.C.)

**RECOGNISED
COURSES for:**
D. Com. Accounts
D. Com. Banking
D. Com. Business Org.
D. Com. Company
Secretary
D. Com. Costing

**COMPUTER
PROGRAMMING**
I.B.M. 360

Business Administration
Industrial Adm. & Mgt.
Personnel Manager
Purchase Officer
Management Executive
Pract. and App. Psychology
D. Com. I.M.C. Business Org.
Management Accountancy
Junior Executive

**AUTOCODER
COMPUTER
PROGRAMMING**

LANGUAGES
Good English
College English
French
German
Russian

I. I. T. Entrance Exam.

JOURNALISM
Fiction Writing
Reporting
Article Writing
Stage, Radio &
T. V. Writing
Writing for Children

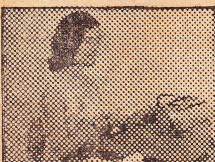
BUSINESS LETTERS

INDUSTRIAL CHEMISTRY

**EXPORT
PROMOTION**

**TEXTILE MANUFACTURE
TEXTILE TECHNOLOGY**

INCOME TAX PRACTITIONER

**PRIVATE
SECRETARY!**
Take Personal Secretary's
Course and learn
Business Correspondence
Office Organisation
Psychology, Public Relations

Architecture
Automobile Engineering
Chemical Engineering
Civil Engineering
Diesel Engineering
Electrical Engineering
Electrical Supervisor
Industrial Engineers
Mech. Draughtsmanship
Mechanical Engineering
Overseers
(Buildings & Roads)
Refrigeration &
Refrigeration Servicing
Road Engg. & Transport
Rubber Technology
Work Study
Accountancy
Bank Officer

ADVERTISING
Advertising Agency
Executive
Advertising Manager

Technical Reports
**BUILD YOUR OWN
RADIO**
Kits and Components
Supplied

Company Secretary
Cost Accountancy
Salesmanship
Sales Engineers
Shorthand (Pitman)
Petroleum Technology

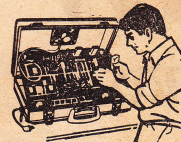
LEARN TO DRAW

Our Home-Study Art Courses provide a fascinating hobby and the means to prepare for a well-paid career in Commercial Art. Subjects include Art Training by Nature's Method, Cartoon, Caricature and Humorous Drawing, COMMERCIAL ART, Magazine, Book and Newspaper Illustration, Water Colour Painting. Essential Artist's material supplied.

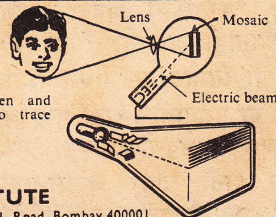
BUILD YOUR OWN TRANSISTOR AT HOME

Throughout Low Cost Home-Study Course. LEARN to find faults and correct them. Complete PHILIPS Transistor Trainer Kit is supplied with the course at no extra cost.

LEARN TELEVISION

Through our courses Radiomen and Ambitious Novices can learn to trace FAULTS and do REPAIRS.

Write or post coupon TODAY to

THE BRITISH INSTITUTE

113/TW11, P.O. Box 1025, 359, D. N. Road, Bombay 400001

POST THIS COUPON TODAY

To THE BRITISH INSTITUTE

113/TW11, P.O. Box 1025, 359, D. N. Road, Bombay 400001

I am interested in (state subject or examination)

Please send me a FREE Prospectus

Name

Address

Learn a language in 3 months LINGUAPHONE way

FIRST YOU LISTEN THEN YOU UNDERSTAND THEN YOU SPEAK

When you were a child you learnt to talk naturally, in your mother tongue. To begin with, you didn't speak at all. You listened. As you listened you gradually absorbed the sounds. Soon you began to connect in your mind the sounds with the objects. You heard people say "Ma" and you saw your "Ma" in front of you.

THIS IS HOW YOU LEARN ENGLISH FRENCH GERMAN RUSSIAN JAPANESE SPANISH

Through Gramophone records and books

For a FREE copy of our prospectus write to LINGUAPHONE INSTITUTE 113/DE, 359, D. Naoroji Road, Bombay 400001

LINGUAPHONE Branches

for Demonstration visit

DELHI
13 Daryaganj, Delhi 6
(Tel. 274443)

CALCUTTA
13 Govt. Place East, Calcutta
(Tel. 238741)

MADRAS
13 Agarchand Mansion, 35 Mount
Road, Madras 2 (Tel. 81851)

तत पँथर : शिवसेनेला प्रत्युत्तर असा चुकीचा ग्रह लोकांच्या मनात स्थिर तुर पाहात आहे. गेले दीड वर्ष दलित पँथरचे भव अकू येत आहे. पण दलित पँथर हे विहरण काय आहे, या संघटनेचा जन्म कोणत्या गिरिस्थितीत झाला, कोणाचा वारसा घेऊन येथे पुढे निघाले, त्यांचा प्रवास आतापर्यंत कसा झाला आणि पुढे ते कोणत्या मार्गाने जाऊ अजिच्छितात हे फार थोड्यांनी समजावून घेण्याचा प्रयत्न केलाय. आणि हाच दलित पँथरचा आक्षेप आहे वृत्तपत्रांवर, सवर्णीयांवर. **अगदी परवाच्या वरळीचाच प्रसंग** च्या ना ! अनेक लोकांनी त्या प्रसंगातून अनेक अर्थ काढले. सूर काय, ही जातीय

छाया दातार

बेदरकारपणा आहे. “कोणत्या मायेचा पूत येथे बसलाय आम्हाला समजून घ्यायला. आम्ही कोण म्हणून विचारता, आमचा जाहिरनामा वाचला आहे ? आमच्या लोकांपर्यंत आम्ही पोचतो, भाषणातून, सभातून, आमच्या जन्मजात जवळिकेतून. तुम्हा तथाकथित सोफिस्टिकेटेड लोकांना आमचा प्रश्न कळण्याची आम्हाला गरज नाही. तुमचे चष्मे थोडेच बदलणार आहेत ?” हेच चष्मे थोडा वेळ बाजूला करून आपल्याला अस्पृश्यांचा प्रश्न तपासून पाहवा लागेल.

ठेवला जात होता. बौद्ध धर्माचा खरा अर्थ बाबासाहेबांनी शोधून काढला. आणि बौद्ध धर्माच्या स्वीकारामुळे हजारो अस्पृश्यांना आपल्या जीवनात क्रांती घडल्याचा प्रत्यय आला. म्हसोबा, मरीआजी, चेडा सगळे देव त्यांनी नदीत फेकून दिले. धर्मांतर हा सामाजिक शोषणावर कायमचा अिलाज नाही. ती लढ्याची पहिली पायरी होती. मी अस्पृश्य आहे ही जाणीव नष्ट करण्याचा प्रयत्न होता. मनुस्मृती जाणण्याची कृतीसुद्धा अशीच प्रतिकात्मक होती.

बौद्ध धर्माचा नवा अर्थ

दलित पँथरचे लोक आपल्या विचारांचे सूत्र बाबासाहेबांच्याच विचारातूनच घेतल्याचे

धार्मिक भावनांचे देव्हारे माजवता!

माणूसकी पायाखाली तुडवता त्याचे काय ?

दलित पँथर

अुसळत्या रक्ताच्या, संतप्त तरुणांची बंडखोर संघटना

दंगल होती. पोलीसही शेवटी सवर्णीय असतात. त्यांनाही आपल्या स्वाभाविक जातिद्वेषामुळे या दंगलीत भाग घेऊन बौद्धांवर सूड अुगवला. या प्रसंगातील खरी गोम अशी आहे, की आम्ही सवर्णीयांविरुद्ध आहोत अशी प्रतिमा होती तोवर शासनकर्त्यांना आमची दखल घ्यावीशी वाटली नाही. प्रक्षोभक भाषणांच्या नावाखाली खटले भरून कोर्टात अडकवून ठेवले. बास झाले. पण दलित पँथरने निवडणुकांवर बहिष्काराची हाक दिली. राजकीय जागृतीला सुरुवात केली ती राज्यकर्त्यांना सहन झाली नाही. रिपब्लिकन पक्षापासून सर्वांचेच धावे दणाणले. आणि आता धडा शिकविण्याची पाळी आली आहे याची त्यांना जाणीव झाली. जातीविद्वेषाचे हत्यार पाजळले. ठिणगी असतेच. ती फुलविली. पोलीस आणि अितर सवर्णीयांच्या संघटनेला हाताशी घेतले आणि दडपशाहीला सुरुवात झाली.

चष्मे बदलण्याची गरज आहे

या आणि अशाच प्रसंगातून पँथरच्या नेत्यांच्या मनात प्रेसविषयी कडवटपणा आहे.

धर्मांतराची गरज

दलितांच्या चळवळीचा एक पैलू कधी कोणी समजावून घेण्याचा प्रयत्नच केला नाही. ज्याचे केवळ आर्थिक शोषण चालू आहे त्याच्यातील माणूस जागा असतो. अस्मिता जागृत असते. पण ज्यांचे गेली तीन हजार वर्षे सामाजिक आणि आर्थिक असे दुहेरी शोषण चालू आहे, त्यांना आधी माणसाच्या पातळीवर आणावे लागते. आणि मग त्यांच्या आर्थिक शोषणाची दखल घ्यावी लागते. सामाजिक शोषण हे आर्थिक शोषणाचे महत्त्वाचे अंग आहे याची सांगड घालावी लागते. पण हा सामाजिक शोषणाने अस्पृश्य समाज भरडला गेला होता. नामदेव ढसाळच्या मते बाबासाहेबांनी बौद्ध धर्म स्वीकारला ते बरंच केलं. ती पहिली पायरी होती—मुक्ततेची. अस्पृश्य समाज दोन तऱ्हेने गुलाम होता. आपण अस्पृश्य आहोत ही भावना खोलवर रुजली होती. त्या भावनेचा तो गुलाम होता. कर्मकांडात अडकला होता. दुसरा सामाजिक पद्धतीचा गुलाम. गुलामासारखा तो राबवला जात होता. अस्पृश्य

आग्रहाने सांगतात. बाबासाहेबांना बुद्धिनिष्ठ, भौतिक तत्त्वावर आधारित बौद्ध धर्म अभिप्रेत होता. बुद्धाचे दुःख हे भौतिक आहे. आणि खाजगी मालमत्ता हे त्या दुःखाचे मूळ आहे. दुःखाची कारणे शोधा आणि नाहीशी करा. जे जे त्या त्या वेळी योग्य वाटेल ते ते स्वीकारा. हा बौद्ध धर्माचा अर्थ बाबासाहेबांना अभिप्रेत होता. गांधीजींच्या प्रयत्नांना बाबासाहेबांनी साथ दिली नाही याचे महत्त्वाचे कारण गांधीजींना अुत्पादनांच्या साधनांवर सवर्णीयांची सत्ता होती ती कायम ठेवायची होती. हिंदुधर्माच्या चौकटीत राहूनच त्यांना अस्पृश्यांची सुधारणा करायची होती. त्यांची दृष्टी दयेची होती. त्यांना अस्पृश्यांचा लढा शमवायचा होता. त्यांनी जे जे केले, संडास झाडले. सफाजी केली ते प्रतिकात्मक होते. अस्पृश्यांची अस्मिता जागृत करण्याचा तो प्रयत्न नव्हता.

आज दलित पँथरचा विचार करताना, बाबासाहेब आंबेडकरांच्यापासून सुरू झालेली ही अस्पृश्यांची चळवळ अनेक वळणे घेत, चढउतार ओलांडत अंका महत्त्वाच्या टप्प्यावर येऊन पोचलेली दिसते.

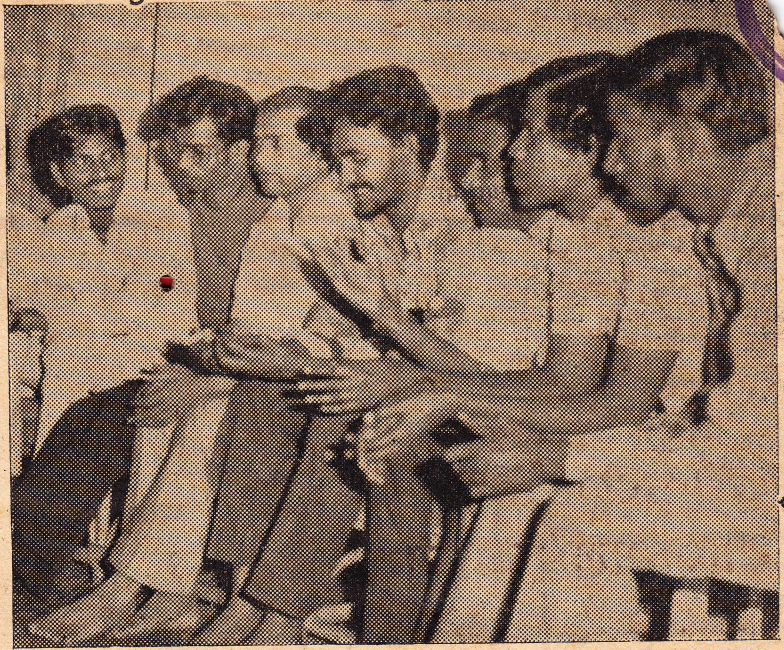
आंबेडकरांनी १९३६ साली स्वतंत्र मजूर पक्षाची स्थापना केली आणि त्या वेळच्या गिरणी कामगारांच्या लढ्यात सक्रिय भाग घेतला. त्यानंतर त्यांनी शेडचूल्ड कास्ट फेडरेशनची स्थापना केली. पण त्यातही त्यांना कमतरता वाटत होती. सर्वंकष लढ्यासाठी तो पक्ष त्यांना अपुरा वाटला आणि म्हणून व्यापक बैठकीवर आधारलेल्या रिपब्लिकन पक्षाची स्थापना केल्याची त्यांनी घोषणा केली. पण पक्षाची स्थापना होण्यापूर्वीच आंबेडकर निवृत्तले. अेक वर्षानंतर त्यांच्या अनुयायांनी ती कल्पना साकार केली.

रिपब्लिकन पक्षाने प्रथमतः आपले लक्ष भूमिहीन शेतकऱ्यांवर केंद्रित केले. अस्पृश्यांपैकी बहुतेक जण भूमिहीन होते आणि दुसऱ्याच्या शेतावर काम करून पोट भरत होते. १९५९ साली या भूमिहीन शेतकऱ्यांच्या लढ्यात ५०,००० शेतकरी तुरुंगांत गेले होते. १९६४ सालीही 'पडिक' जमिनीचे भूमिहीनांमध्ये वाटप व्हावे म्हणून खूप मोठा सत्याग्रह रिपब्लिकन पक्षाने सुरू केला. ठिकठिकाणच्या चळवळींमधून जवळजवळ १ लाख लोकांना अटक झाली होती.

यशवंतराव चव्हाणांनी रिपब्लिकन पक्षाची ही शक्ती ओळखली आणि त्यांच्या नेतृत्वाखाली काँग्रेसने रिपब्लिकन पक्षाच्या नेत्यांबरोबर सामाजिक अभिसरणाच्या नावाखाली मैत्रीचे करार करून त्यांना गिळून टाकले. त्यांच्यामध्ये फाटाफूट झाली. कोणी मंत्री झाला. कोणाला राज्यपालपद देऊ केले. मागासवर्गीयांसाठी काही सवलती मिळाल्या. नोकरीत राखीव जागा मिळाल्या. थोडक्यात अस्पृश्यांपैकी जे शिकलेले, पांढरपेशे मध्यमवर्गीय नेतृत्व होते त्यांना स्थैर्य देऊन प्रस्थापिताच्या पंजाखाली आणलं गेलं. आणि जनतेशी त्यांचा संबंध तोडून टाकला. जनतेचे प्रश्न ह्या छोट्या सवलतींनी सुधारणारे नाहीत ते अधिक मूलगामी आहेत. संबंध कष्टकऱ्यांचे जे शोषण चालू आहे त्याचाच अस्पृश्यांचे शोषण हा महत्त्वाचा भाग आहे. कारण आज खेडोपाडी पसरलेल्या लाखो महारांकडे जमिनी नाहीत. महारवतने खालसा झाली. शहरात आलेल्या अस्पृश्यांना बेकारीचा प्रश्न जाणवतोय. शहरातही महारवाडे तयार झाले आहेत. हे पैथरच्या लक्षात येत होते.

साहित्य आणि राजकारण :

रिपब्लिकन लोक स्वतःच्या वैयक्तिक स्वार्थापायी जनतेचे प्रश्न विसरले. ते विकले गेले. तेव्हाच पोकाळी तयार झाली. आणि रिपब्लिकन पक्षाला पर्याय म्हणून दलितांची

चर्चेच्या वेळी, दलित पॅथर प्रिसिडियम (डावीकडून) रामदास आठवले, खैरमोडे, राजा ढाले, नामदेव ढसाळ, ज. वि. पवार, अर्जुन डांगळे, सुहास सोनवणे

संघटना अुभी राहण्याची गरज निर्माण झाली. आणि संवेदनाक्षम मनाची, साहित्यात रमलेली ही तरुण मंडळी पुढे आली. रोजच्या जीवनातच त्यांना सतत संग्रामाला तोंड द्यावे लागत होते. जीवनच अितके संघर्षमय होते. कवितांतून राग व्यक्त करूनही सृजनशीलतेचे समाधान मिळत नव्हते. हा धुमसणारा राग कवितेअवजी भाषणातून व्यक्त झाला. आणि लोकांना जणू आपल्याच व्यथांना शब्दरूप

मिळाल्यासारखे वाटले. विशेषतः तरुण मंडळींना. रिपब्लिकन पक्षामध्ये तरुणांना वावच नव्हता. त्यांच्या चैतन्याची कोंडी झाली होती. वैफल्यग्रस्त तरुण जेथे वाव मिळेल त्या पक्षात घुसले होते. काँग्रेस, जनसंघ, शिवसेना, समाजवादी पक्ष. रिपब्लिकन पक्षातील दोन गटांमध्ये तर अितकी मारामारी होती. रोटीबेटी व्यवहारसुद्धा बंद होता. सहा नेत्यांमधील भांडणे पराकोटीला पोचली

मागास वर्गीयांची कूर्म प्रगती (?)

अेलिया पेरुमल चेट्टी कमिटीचा अहवाल

१९४५ ते १९६० पर्यंत मागासवर्गीयांवर ५ लक्ष अत्याचार.

१९६० ते १९६९ या काळात जाती वैमनस्यावरून १११७ खून पडले. यामध्ये मागासवर्गीयांचेच बहुसंख्य बळी. याच काळात अेकूण ५४० बलात्कार प्रकरणे मागास स्त्रियांबाबत नोंदविली गेली.

१९७१ च्या शिरगणतीप्रमाणे संबंध देशात ८ कोटी अस्पृश्यांची लोकसंख्या आहे. महाराष्ट्रात त्यांची संख्या नव-बौद्ध धरून ५८ लाखांच्या घरात जाते. अस्पृश्यांमध्ये साक्षरतेचे प्रमाण अतिशय अल्प आहे. १९६१ च्या शिरगणतीप्रमाणे संबंध महाराष्ट्रात जर साक्षरतेचे प्रमाण २९.८ टक्के अेवढे असेल तर अस्पृश्यांमध्ये तेच फक्त १५.७८ टक्के पडते.

केंद्रीय सरकारमधील नोकऱ्यांमध्येही मागासवर्गीयांचे प्रमाण १९५७ ते १९७१ या काळात अल्पांशाने वाढलेले आढळते.

क्लास वन ग्रेडमध्ये ०.७१ टक्क्याहून २.७० टक्के पर्यंत पोचले आहे.

क्लास टू ग्रेडमध्ये तेच २.०१ टक्क्यांवरून ४.४१ टक्के पर्यंत गेले.

क्लास थ्री ग्रेडमध्ये ७.०३ टक्क्यांवरून १० टक्के पर्यंत वाढले.

तुम्हाला प्रत्येकजण स्वतःला आंबेडकर समजत
चु याचवेळी दलित पंथरचा जन्म झाला
ही चुकलेली तरुण वासरे अेकत्र आली.
ना आवाज सापडला. त्यांना मार्ग मिळाला.
त पंथरची स्थापना झाली.

मित्याचाराची मालिका ?

१९७२ साली अेलिया पेरूमल कमिटीचा
सहवाल प्रसिद्ध झाला.

(पान ५ वरील चौकट पाहा)

त्यातच १९७२ च्या मध्यावर दलितां-
वरील अत्याचाराचे दोन प्रसंग फारच गाजले.
ब्राह्मणगाव येथील दोन मागास जातीतील
स्त्रियांवर अुच्चवर्णीय हिंदुंनी हल्ला केला
आणि बावडा येथे अुच्चवर्णीयांनी हरिजनांवर
बहिष्कार टाकला. दलित तरुणांचे रक्त
खवळून अुठले. ५०० तरुण मुले बावड्याला
गेली. तेथील असहाय्य हरिजनांना तो मोठाच
आधार वाटला. बावड्याच्या अुच्चवर्णीयांना
दलितांची शक्ती समजून चुकली. आणि दलित
पंथरचा जन्म अपरिहार्य झाला. ९ जुलै
१९७२ रोजी ढोरचाल, बापटीरोड, कामाठीपुरा
या जागी संघटनेला आकार आला. ठिक-
ठिकाणच्या दलितांच्या वस्तीत जाऊन थाळी
बडवून लोकांना जमविणे सुरू झाले. झोपलेला
समाज, पुढाऱ्याच्या राजकारणाला वैतागलेला
समाज जागे करणे सोपे नव्हते. सतत तीन
महिने प्रचार केला. मुंबईबाहेर पुणे, नागपूर
सभा घेतल्या. हिंदूच्या देवदेवतांवर, ढोंगी
धर्मावर कडाडून हल्ला केला. अत्याचारांचा
निषेध केला. कारण ह्या धर्ममुळेच श्रेष्ठत्वाची
भावना पोसली जाते. मागासवर्गीयांना अेकत्र
आणण्यासाठी, रूढीचे, कर्मकांडाचे महत्त्व
कायमचे हद्दपार करण्यासाठी ते आवश्यक
होते. राजा ढालेने हिंदूच्या अतिहासाचे,
महाकाव्याचे संदर्भ शोधून काढले. त्यातून
निघणारे नवे अर्थ शोधून काढले. येथे
अनार्याची संस्कृती फार पुरातन होती. आर्य
अुत्तरेकडून आले. रानटी होते, पण बलशाही
होते. त्यांनी अनार्यांना जिंकून दास केले
त्यांची संस्कृती स्वीकारली आणि आपल्याला
अनुकूल वाकवली, अतिहास लिहिला. आणि
या दास लोकांना वाचायची बंदी केली. पूर्ण
कह्यात ठेवले. या नव्या माहितीने दलितांचा
न्यूनगंड नाहीसा व्हायला मदत झाली. धर्म-
भोळेपणा अुडाला. दलित जागृत झाला.

काळा दिन

मग १४ ऑगस्ट १९७२ ची रात्र.
स्वातंत्र्याच्या पंचवीस वर्षांच्या अुत्सवाचे
स्वप्न शासनाला पडत होते. आणि अिकडे
रस्त्यावर युक्रांदच्या बरोबर ३०० लोकांचा

(पान २२ वर)

आगीत होरपळून
प्रकाशाच्या यात्रेला निघालेला
बंडखोर कवी

नामदेव ढसाळ

“रक्तात पेटलेल्या अगणित सूर्यांनो,
आता या शहराशहराला आगी लावीत
चला !” असं सांगणारा पंचवीस वर्षांचा
नामदेव लक्ष्मण ढसाळ हा हाडामासाचा
कवी. सध्या त्याचं जीवन या कोर्टातून त्या
कोर्टाकडे असं झालं असलं तरी कोर्टातल्या
तारखांची नोंददेखील कवितेत करणारा हा
माणूस. ‘माणसाचेच गावे गाणे माणसाने’
असं म्हणणारा आणि तसंच वागणारा. काही
दिवस पोलिस कोठडीत राहिला तरी तेथेही
याच्या मनाला धगधगती पालवी फुटली
कवितांचीच. यानं त्यांना नाव दिलं ‘कस्टडी-
तल्या कविता’ या कवितात तो म्हणतो,
आता तुमच्याशी संवाद करण्यासाठी मजजवळ
फक्त कविताच आहे- आणि अन्यायानं
ठणकणारं याचं मन पेटून सल्ला देतं-

युद्धाची गाणी गा.

वर्गलढ्याला तयार व्हा !

कोठडीत गेल्यावर पहिल्यांदाच अेवढी
हक्काची खोली मिळाल्याचा आनंद झाला असं
तो सांगतो. प्रत्येक राक्षस बनवून पाठविला
जात आहे बाहेर, महाराक्षस बनवून आत
आणण्यासाठी असं तो म्हणतो. कोठडीतल्या
लोकांना यानं सुनावलं, ‘अरे, तुम्ही जेलपक्षी
आहात अेक दिवस जेल घेऊनच अुडून जाल !’

ज्याच्या धमन्यांतून खरं गाणं वाहतंय
असा हा नामदेव खंड तालुक्यातल्या पूर
गावचा, १५ फेब्रुवारी १९४९ चा जन्म. महार
कुटुंबात. वडील काही काळ शेतकरी. नंतर
खाटिकखान्यात काम. १९४६ च्या दुष्काळात
पूर व शेजारच्याच कणेसर गावची मिळून
महारांची अेकूण २ ते ३ हजार अेकर जमीन
अेका ब्राह्मणाने ४ मण धान्य देऊन घेतली.
१९५८ साली महार वतनं खालसा झाली व
ढसाळ कुटुंबानं गाव कायमचं सोडलं. नामदेव
शाळेत जायचा. अेका समाजवाद्याच्या मुलीचं
याच्यावर मन बसलं. पण सगळं ‘प्लेटॉनिक’,
दुसरं काही नाही ! असा खुलासा नामदेव
करतो. ती पोरणी भंडारी जमातीची. पण
तिच्या बापाला हे पसंत नव्हतं. तो तलवार

काढायचा आणि पोरीला दम द्यायचा. म्हारा-
बरोबर फिरतेस म्हणून डाफरायचा. आमच्या
दोघांचं काय होतं हे आता कळत नाही असं
नामदेव (आता) म्हणतो. दोघे अेके दिवशी
पळून पुण्याला मावशीकडे गेले ! (‘पुण्याला-
ही आम्ही ‘प्लेटॉनिकच’ राहिलो.’ अिति
नामदेव) तेथे तिचा भाऊ आला आणि तिला
घेऊन गेला. पुरोगामी म्हणवणाऱ्या या समाज-
वाद्यांनी तिला चक्क शुद्ध करून घेतली !
ताडदेवला प्र. स. पक्षाचे जनता केंद्र आहे तेथे
होम पेटवून तिला पवित्र करून घेतलं असं
नामदेव संतापानं म्हणतो. नामदेवचं घर
तेव्हा ताडदेवलाच होतं. त्याचे फार हाल झाले.
शिक्षणाचं वाटोळं झालं. तो म्हणाला आमच्यात
प्रेम करणं म्हणजे रंडीबाजी असंच समजलं
जातं. त्यामुळं मला कोणी जवळ करीना
सारेच वैतागले. तू पण जगेनास आणि मला
पण जगू देअीनास असं बाप म्हणाला. मी
त्यांच्या बैचाळीस पिढ्या खराब केल्या असंच
त्यांना वाटायचं.

मी पण तस्त झालो. महिनाभर
शिपायाचं काम केलं. दीड वर्ष टॅक्सी चालविली,
कविता तर चिक्कार केल्या. ‘तेव्हा तिची
आस होती मी बरबाद व्हावे’... ‘अन्
पुंकरीने वृक्ष अुन्मळावा अशा थाटाची चक्क
भावगीतं रचली ! मग मी फिरायला लागलो.
दादागिरी केली, गोलपिठ्याच्या वस्तीतच
राहू लागलो. दाऊ, गांजा, चरस, मारामारी...
सारं काही केलं. (पंथरमध्ये आल्यापासून
हे सगळं केव्हाच बंद झालंय) अंडरग्राउंड
जग पाहिलं.

नामदेवच्या कवितासंग्रहाचं नाव
गोलपिठा. (हे नाव प्रतिकात्मक. केवळ
वेश्यावस्तीपुरतं नाही. हे प्रतिक विजया
राजाध्यक्षांनी ‘सत्यकथेत’ परीक्षण करताना
समजावून घेतलं नाही अशी नामदेवची
तक्रार.) ‘अुषाकिरणच्या पायथ्याशी’ या
नावानं तो प्रसिद्ध करावा असा आधी विचार
होता. (या नावाचीच कविता या संग्रहात
असून “अुषाकिरणच्या पायथ्याशी महारोग्या-

सारख्या सांडलेल्या झोपड्या, आजीबाप नसलेल्या पोरांसारख्या खडतर अगर खडीफोड खगोल" या तिच्या सुरुवातीच्या दोन ओळी.) त्यावेळी ताडदेवच्या झोपडपट्टीत नामदेव राह्यचा. वस्तीत गुडघा गुडघाभर पाणी. चिखल. दिवस पावसाळ्याचे. झोपडीवर मेण कापड टाकायला देखील खिशात पैसे नव्हते. अशा अवस्थेत नामदेव भटकत होता. जनता केंद्राचे एक प्रसिद्धीपत्रक काढायला तो 'लोकसत्ते'च्या कचेरीत गेला. तेथे नारायण आठवले यांची गाठ पडली. चौपाटीवर त्यांनी नामदेवची कविता ऐकली होती. नामदेवनं पैशाची अडचण सांगितली. आठवलेंनी दोनशे रुपये काढून दिले. "पैसे मला परत करता येणार नाहीत. माझ्याकडे माझ्या कविताच आहेत फक्त." असं नामदेवनं सांगितलं. आठवलेंना ते मंजूर झालं. झोपडीवरच्या मेणकापडासाठी या बहादुरानं आपल्या कविता दोनशे रुपयांना विकून टाकल्या. याच कवितांचा संग्रह निघाला 'गोलपिठा'!

या 'गोलपिठा'तील 'माणसाने' या कवितेत नामदेव 'माणसाने पहिल्याप्रथम स्वतःला पूर्ण अंशाने अद्धवस्त करून घ्यावे' असं म्हणतो, मर्डर, खून, जाळपोळ, करावी अगदी 'पाखरू न गाओल' याचीही दक्षता घ्यावी असं हा सांगतो आणि मग त्याच्या मनातलं स्वप्न शब्दांच्या पंखांवर वसून असं अल्लाद खाली अतुरतं.

नंतर अुरल्यासुरल्यांनी कुणालाही
गुलाम करू नये, लुटू नये.
काळागोरा म्हणू नये.
तू ब्राह्मण तू क्षत्रिय
तू वैश्य तू शूद्र
असे हिणवू नये
कुठलाही पक्ष काढू नये
घरदार बांधू नये
नाती न मानण्याचा
आयभैन न ओळखण्याचा
गुन्हा करू नये
आभाळाला आजोबा
अन् जमिनीला आजी मानून
त्यांच्या कुशीत
गुण्यागोविंदाने, आनंदाने राहावे
चंद्रसूर्य फिके पडतील.
असे सचेत कार्य करावे.
एक तीळ सर्वांनी करंडून खावा.

माणसावरच सूक्त रचावे.
माणसाचेच गाणे गावे माणसाने.
काळ पेटवत जाणारा हा आदमी आहे हे पटतंच.
'बेंबीचा देठ ओला होणाऱ्या वयात' या कवितेत त्यानं "हजारो वर्षे मी होतो खंगत, वा गुहागुहातल्या प्रचंड अंधारात, कालच तो गुहेच्या तोंडाशी ठेवून गेला पिसाळलेला काळ, मी शिलगावित जाणार आहे या पुढचा काळ." असं म्हटलंय हे तंतोतंत त्याला लागू आहे. हा सडपातळ, अंच, काळा-सावळा व आपल्या दोस्तांना 'नाम्या' म्हणून परिचित असलेला माणूस कविता लिहित नाही तर ठिणग्या लिहितो.

हाच तो 'नाम्या' अफं नामदेव ढसाळ

नामदेवच्या कवितेतून केवळ स्वप्नाळू चित्रं तरळत नाहीत. जीवनाचा वास्तव ताळेबंद तो मांडत असतो. 'आजीच्या समजुतीसाठी' ('आम्ही' दिवाळी अंक ७३) ही कविता तर ग्रेटच. यशवंतांच्या वर्षानुवर्षे गाजत असलेल्या 'आजी' कवितेपेक्षाही ती थोर आहे. या कवितेवर आपलं नाव देतानाच नामदेवनं सारं काही सांगून टाकलंय. नामदेव लक्ष्मण ढसाळ असं आपलं नाव न लिहित! नामदेव साळुबाजी ढसाळ असं नाव तो लिहितो. आजी तुला कळलंच नाही कधी या देशात किंमत नाही स्त्रीला, क्षुद्राला, कण्टकन्याला, भूमिहीनाला.

आज पंचविसीमध्ये
तुझा पुत
ज्याला केलेस तू रजाचा
दारिद्र्याच्या झळा नि
ज्याला भरवलीस तू भात
पोटाला चिमटे काढून
ज्याला वाढवलेस तू नेत्राच
नि हाताचा पाळणा करून.
ज्याला जपलेस तू आयु
जुलाढालीत.

तळहाताच्या फोडासारखे.
आजी तो तुझा लाडका
अथल्या संस्कृतीच्या,
रूढीच्या, परंपरेच्या, विचारांच्या,
व्यवस्थेच्या समर्थकांच्या विरुद्ध,
बंड करून अुठलाय...
हा आजीला म्हणतोय—
कारण मी जसा नागवलो गेलोय,
तशी तुही.
आपल्याला ज्यानं नागवलंय,
तो एक आहे.
त्याचा कोथळा बाहेर काढायचाय मला.
या क्षणी आजी मला,
तुझी गरज आहे.

मी साहित्यकारण व राजकारण वेगळं
मानत नाही असं तो ठणकावून सांगतो. वारं
कापीत वाण जावा असं तो बोलतो. त्याची
भाषा असल आहे. तो ज्या चिखलामातीत
वाढला त्याच चिखलामातीत त्याची भाषा
वाढली आहे. हा बापाला अुगीच आमचे वडील
वगैरे म्हणत नाही, सरळ 'बाप' म्हणून
मोकळा. त्याच्या तोंडात शिव्या सहज येतात.
अमक्यावर कुऱ्घोडी करायला हवी हे सांगायचं
असेल तर हा म्हणणार— "हुशारी करतायत
ना तर त्यांच्या डोक्यावर जाअून मुतायला
पाहिजे." अक्कल नाही तर लहान मुलांचा
गू खा असं तो रिपब्लिकन नेत्यांना ऐकवणार.
याचा सारा कारभार खुल्लंखुल्ला.

अस्पृश्यतेचे चटके त्याला चांगलेच
जाणवलेले असणार. त्या चौदा वर्षांत जे
भोगलं ते सांगेन केव्हातरी अेवढंच मोघम तो
बोलला. टॅक्सी चालवत असायचा तेव्हा तो
मला अधूनमधून भेटायला यायचा. प्रेमानं
त्यानं 'गोलपिठा'ची प्रतही मला भेट दिली.
"यातल्या समग्र गोष्टींनी समाज रचनेत
हव्या असलेल्या बदलास तूही पूरक असावास"
असा संदेशही त्यावर लिहिला.

पुढे पुढे तो येजीनासा झाला. टॅक्सी
सोडून दिली असं कानांवर केव्हातरी आलं.

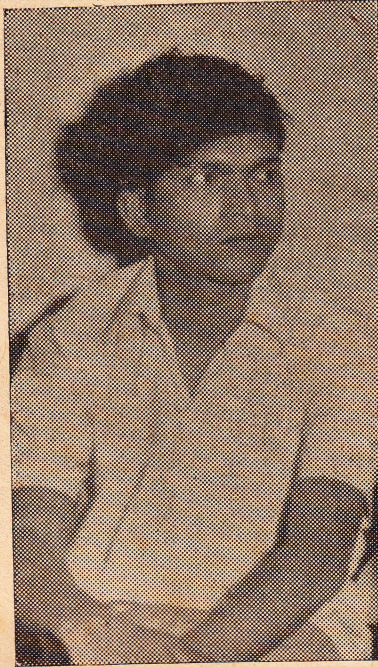
ला विधानसभेवर मोर्चा
चुशी बोरीबंदरपासल्या अका
टिलात तो भेटला. तेथे हजार
पंथरच्या आख्या मंत्री-
लख त्यानं करून दिली. पुन्हा
त गॅप. मधूनमधून तो अशियाटिक
कॅटीनमध्ये दिसायचा. सरकारची
पास्तोषिके घायची पद्धत
डसून टीका करणारं बोलायचा.
पणून घायचा. सिगरेट तळापासून
घालायचा. आणि आता वरळीच्या बी. डी. डी.
लोत घडलेल्या संघर्षानंतर भेटला अकदम
भोआवाडा कोर्टात. तांबड्या, पिवळ्या
डिझाअनचा शर्ट, टाइट पॅट, हातात कसलंसं
कडं, तुरळ दाढी असं रूप. रात्री भेटायचं ठरवून
मी सटकलो. ठरल्याप्रमाणं तो भेटतो. मध्य-
रात्रीपर्यंत खूपच बोलणं होतं. 'च्यायला
बोअर नाही ना झाला' असं विचारत, सिग्रेट
फुंकत फुंकत तो बोलत राहतो. चिडतो,
भावुक होतो, सारं सांगितलंच पाहिजे अकदा
म्हणून भरपूर तपशील देत राहतो, स्वतः-
विषयीही बोलतो आणि स्वतःबद्दल खूप
बोललो की म्हणून जातो, आयला, रामायणा-
अवजी 'नामायण'च झालं की हे !

दुसऱ्या दिवशी पुन्हा भोआवाडा कोर्टा-
पाशीच हा भेटतो. अका टॅक्सीतून हा, ज. वि.
पवार आदी पंथर मंडळी येतात, याच्या
डोळ्यांवर निळ्या काचांचा गॉगल. हातात
हिंदुअझम वरचं अक हिंदी पुस्तक आणि अका
रशियन लेखकाचं मराठीतलं अनुवादित
राजकीय पुस्तक असतं. या पुस्तकातच घडी
करून ठेवलेल्या असतात 'कस्टडीतल्या
कविता' थोड्या वेळानं मे. पुं. रेगे, नामदेव,
राजा ढाले आदी मंडळी यांच्या समवेत मी
पोलिसांच्या जीपमधून क्रॉफर्ड मार्केटला
पोलीस कमिशनरांच्या ऑफिसात येतो. मी
या सर्वांचा निरोप घेतो.

नामदेवशी कितीतरी बोलायचं असतं
पण त्याचा पुन्हा ठावठिकाणा लागणं भलतंच
कठीण असतं, फासावर लटकण्याची, जिवावर
अुदार झाल्याची भाषा तो बोलतो. माणसांचं
गाणं गायला हा निघाला आहे. 'आत्ता
अंधारयात्रिक होण्याचे नाकारलेच पाहिजे'
असं तोच म्हणतो. आता तो प्रकाशाच्या यात्रेला
निघालाय.

-कलंदर

“सध्या जो रिपब्लिकन पक्ष आहे तो
गैर रिपब्लिकन पक्ष आहे आम्हाला
डॉ. आंबेडकर यांना अभिप्रेत असलेला खरा
रिपब्लिकन पक्ष स्थापायचाय-” राजा ढाले
ठणकावून सांगतो. राजाचं पुरं नाव राजाराम
पिराजी ढाले पण नावात 'राम' नको म्हणून
फक्त राजा असं नाव तो लावतो. दलित
पंथरचे प्रकाशात तळपत असलेले हिरो दोघे.
अक राजा ढाले व दुसरा नामदेव ढसाळ.
राजा अधिक आक्रमक, जहाल वाटतो. नामदेव

आक्रमक 'राजा ढाले'

तसा कविमनाचा. राजाचं बोलणं कधीकधी
अुर्मट, अुद्धटही वाटतं. "पोलिस अधिकाऱ्यानं
बोलावलय केव्हाचे खोळंबलेत" असं
सांगितलं तर राजा खाडकून म्हणणार,
"आम्ही साडेतीन हजार वर्षं थांबलो, आता
यांनी थोडं थांबलं तर काय बिघडलं?" भडक
माथ्याचा वाटावा असा माणूस, सरळ बोलेलच
याची खात्री नाही. पत्रकाराला देखील तोंडावर
सांगणार, "तुम्हाला काय कळतंय? तुम्ही
काय खरं छापणार?"

राजा सांगली जिल्ह्यातील नांदे गावचा.
सध्या वय ३२. सौंदर्यशास्त्र घेऊन अेम. अे.
केलं. परंतु खरा रस लिपिशास्त्रात, टॉटेमिझम-
मध्ये. वाचन दांडगं. भसाभसा संदर्भ देऊन
थक्क करून टाकील. स्वतःचं म्हणणं आयुही-
पणानं मांडतो. पाच जानेवारीला पोलिसांनी
केलेल्या हाणामारीत डोक्याला जखमा झाल्या
म्हणून गोटा केलाय. डोक्यावर काळी फरची
टोपी. अंगात पांढरा सदरा, गर्द रंगाची पॅट.
अधनमधून पान खाणार.

देव धर्मात जन्मत नाही !

हिंदु देव देवतांची भाषणातून टिंगल
करतोस असा तुझ्यावर आरोप आहे. यावर
तुझं काय म्हणणं असं विचारता तो म्हणाला,
हिंदु हा काही धर्मवाचक शब्द नाही. तो
प्रदेशवाचक शब्द आहे. कोणत्याही प्राचीन
हिंदु धर्मग्रंथात 'हिंदु' हा शब्द आढळत नाही.
याचाच अर्थ हिंदु शब्द प्रचारात येण्यापूर्वी
परंपरेने चालत आलेले देवदेवता होते. ते
हिंदुधर्मांनी स्वीकारले म्हणून काय ते निव्वळ
हिंदूंचे नव्हेत. आम्ही पूर्वी अनार्य होतो.
आमची दैवते आर्यांनी स्वीकारली. आम्ही
आमची अस्मिता जागृत करण्याच्या दृष्टीने
पूर्वतिहास तपासणे हा काही गुन्हा नाही म्हणून
आम्ही देवदेवतांवर बोलतो. कोणताही देव
विशिष्ट धर्मात जन्म घेत नाही तर देवानंतर
त्याच्या भोवती धर्माचे संस्थापन होते.

मी पण माझा स्वतंत्र देश का निर्माण करू नये ?

“मी देव देवतांची टिंगल करतो ही
बाजारगप्पा आहे. आपण पोथीनिष्ठ
राह्यचे, की सत्यसंशोधन करायचे हा खरा
प्रश्न आहे. सत्यसंशोधन करायचे असेल तर
मग नदीचे कळ व ऋषीचे मूळ शोधलेच पाहिजे.
मी हिंदु देव देवतांचे सत्यसंशोधन करीत असतो.
अेखाद्या परकीय विद्वानाने हिंदु देवदेवतांचा
अभ्यास करून त्यांच्यावर काही लिहिले तर
लंडन, न्यूयॉर्क येथे जाऊन आपले पोलीस
काही खटले भरत नाहीत. असा अभ्यासक
छिन्नचन किंवा दुसऱ्या धर्माचाही असतो. परंतु
मी जरी दुसऱ्या धर्माचा असलो तरी या
देशातलाच आहे ना? म्हणून माझ्यावर
खटले भरले जातात? मी या देशातला आहे
हा माझा अपराध आहे काय? मग मला
असं सरळ वाटतं की, मी पण माझा स्वतंत्र
देश का निर्माण करू नये ?”

आत्मा अमर आहे ही निव्वळ थाप

दलित पंथरने गीतेचे दहन केले होते.
गीतेबद्दल आपलं मत मांडताना राजा म्हणाला,
आत्मा अमर आहे असे गीतेत म्हटलंय. तो
मारून मरत नाही, शस्त्रानं छेदला जात नाही
असंही सांगितलंय. आत्मा जर असा असेल तर
श्रीकृष्ण अर्जुनाला कौरवांना मार असे का
सांगतो? कारण कौरवांचे आत्मेही अमरच
असणार मग त्यांना ठार करण्यात काय
स्वारस्य? वस्त्र जसे फेकून द्यावे तसे आत्मा
देह फेकून देऊन नव्या देहात प्रवेश करीत
असतो असं सांगितलं जातं. ही निव्वळ थाप
आहे. असं असतं तर जगातली लोकसंख्या

तेवढीच राहिली असती. कारण जेवढे आत्मे तेवढेच देह हवेत.

गीतेत अका बाजूस श्रीकृष्ण फलाची अपेक्षा न ठेवता कार्य करीत राहावं असं म्हणतो व दुसऱ्या बाजूला मात्र अर्जुनाला तू युद्धात मेलास तर स्वर्गात जाशील व जिकलास तर पृथ्वीचं राज्य तुला मिळेल अशी फलाची आशा का दाखवतो?

चातुर्वर्ण्याच्या कल्पनेस तात्त्विक बांधणी व धर्माचा आधार देण्यासाठी गीतेची रचना झालीय असा राजाचा आरोप आहे. तो म्हणतो, श्रीकृष्ण, अर्जुनाला तू क्षत्रिय आहेस, तुला क्षत्रियासारखंच वागलं पाहिजे असं सांगतो. क्षत्रियाच्या मुलाने क्षत्रियच राहिले पाहिजे असं तो म्हणतो. हे काही गुणांनुसार नाही!

जे द्रोणाचार्यांनी त्याला दिलेच नाही ते काढून घेण्याचा काय नैतिक अधिकार त्यांना पोचतो!

वेद ही कोणाची मालमत्ता?

रामायणात शत्रूक हा शूद्र वेदमंत्र म्हणतो म्हणून त्याचा शिरच्छेद केल्याचे दाखवले आहे. वेद ही काय अका विशिष्ट वर्गाची मालमत्ता आहे का? कुराण वाचण्यास कोणा मुस्लीमाला किंवा बायबल वाचायला कोणा ख्रिश्चनाला बंदी नाही मग हिंदू असून धर्मग्रंथ वाचायला आम्हाला बंदी का? श्री. पु. ग. सहस्रबुद्धे यांनी अका लेखात अक नाग वेदमंत्र रचण्यात प्रमुख होता असं म्हटलंय. आम्ही तर नागवंशाचे आहोत. आमचा वाटा वेदमंत्र रचण्यात आहे. पण

तला देवभोळेपणा घालवण्यास बोलतो असं राजाचं म्हणणं.

तो टीकाकार बिनडोकच

तुम्ही हिंदू देवदेवतांबद्दल डॉ. आंबेडकरांबद्दल काही बोललं त का तुम्हाला? असं विचारता राजा डॉ. आंबेडकर यांच्यावर बिनडोक टीका करू शकेल! आंबेडकरांना जुनं केलं पाहिजे. पचत नाही म्हणून करणं चूक. "तुम्हीही आंबेडकरांची व्यक्ति करीत नाही का?"

"आम्ही त्यांच्या विचारांचे पूजक आहोत. या माणसानं आमच्या आधीच सारा विचार केला आहे. काही नवा विचार सुचलाय असं आम्हाला वाटत असतं तेव्हाच ध्यानात येतं की, आंबेडकरांनाही हे सुचलेलं होतंच. जे जे विचार मनात येतात ते ते त्यांनी आधीच लिहून ठेवलेले आहेत. म्हणून आमचं म्हणणं असं की, आंबेडकरांना ओलांडून तुम्हाला पुढे जाता यायचं नाही.

खरी अस्पृश्यता स्पृश्यातच

'दलित चळवळ : अनुभूती व सहानुभूती' या लेखात राजानं आमच्या मनातली अस्पृश्यता बौद्ध धर्म घेऊन आम्ही काढून टाकली आता खरी अस्पृश्यता ही स्पृश्यांच्या मनातच आहे असं म्हटलंय. त्यांनी आपली मने पालटली पाहिजेत, स्पृश्यांची चळवळ अभी राहिली पाहिजे असे म्हणून राजा सांगतो, खरं तर त्यांनीच दलित पंथर काढायला हवे होते! विद्या, कला, व्यापार, शेती यापासून त्यांनीच आम्हाला अलग ठेवलंय. दोष त्यांचा आहे, त्यांनी तो निस्तरावा.

नामदेवच्या 'गोलपिठा' कवितां-संग्रहाच्या वेळी राजानं त्या समारंभाला हजर असलेल्या दुर्गाबायी भागवत यांच्यासकट सर्वांना काही कळत नाही, कवितेतलं तर काहीच समजत नाही असं सांगितलं. त्यामुळे दुर्गाबायी चिडल्या. त्यांनी डूब धरला व 'साधने'त 'काळा स्वातंत्र्यदिन' हा माझा लेख येताच त्याविरुद्ध 'महाराष्ट्र टाइम्स' मध्ये पत्र लिहिलं. असा राजाचा आरोप आहे.

राजाला खूप काही लिहायचं आहे. पंथरच्या चळवळीचा तो असळता केंद्रबिंदू बनलाय. जहाल म्हणून त्याचो अिमेज आहे. ठिणग्या पेरीत जाणारा म्हणून तो समजला जातोय. दलित पंथरला अचानक प्राप्त झालेली शक्ती राजा-नामदेव कोठल्या दिशेला नेणार हे आता पाह्यचे. हे चित्ते झेप घेणार ती अस्मानात की दरीत ते दिसेलच.

—कलंदर

ठिणग्या पेरीत जाणारा पंथर नेता राजा ढाले

सातव्या शतकात गीतेची रचना झाली असावी. कुरुक्षेत्रावर युद्धभूमीवर, समोरा-समोर सैन्य अंभं ठाकलं असताना कोणी सातशे श्लोक सांगत बसणार नाही. काव्य रचण्याची मनःस्थिती तरी असेल का? युद्धभूमीवर गीतेची रचना होणं शक्य आहे का? असा राजाचा सवाल आहे. कुरुक्षेत्रावर घडलेल्या युद्धाला धर्मयुद्ध का म्हणता? ते काय धर्मयुद्ध होते! भावाभावातला झगडा होता तो, त्याला अितकं व्यापक स्वरूप का देता? असं तो विचारतो.

रक्ताचे डाग

गौतम बुडाला अका झाडाखाली ज्ञानाची प्राप्ती झाली पण रणांगणावर सांगण्यात आलेला हा अकमेव धर्म आहे. तो रक्तलांछित आहे. ज्याला रक्ताचे डाग लागले आहेत त्या गीतेला पवित्र धर्मग्रंथ मानता येतील का?

महाभारताविषयी बोलताना राजा म्हणाला, अकलव्य हा निषाद राजपुत्र. परंतु राजपुत्र असला तरी तो शूद्रच म्हणून द्रोणाचार्यांनी त्याला विद्या शिकविली नाही. अकलव्य स्वतः शिकला तेव्हा गुरुदक्षिणा म्हणून त्याचा अंगठा मागून घेण्यात आला. म्हणजे त्याची विद्याच काढून घेण्यात आली.

आम्हाला ते वाचायची बंदी कारण आम्ही ते विसरून जावं अशी यांची अिच्छा."

बहिणाबायीची गोष्ट

१९३२ साली नाशिकला अस्पृश्यांनी 'पांडव प्रताप' ग्रंथाची मिरवणूक काढली होती तर सर्वर्णीयांनी ती अुधळून लावली व स्वतःच 'पांडव प्रताप' जाळून टाकला! तो तुमचा पवित्र ग्रंथ ना मग तो तुम्हीच जाळलात! असं सांगून नाशिकचं अक चांगलं अुदाहरण राजानं दिलं. रस्त्याने चाललेला अक ब्राह्मण अका अस्पृश्याची सावली आपल्या अंगावर पडू देअीना हे पाहून बहिणाबायीनं त्या ब्राह्मणाला बोलावून घेतलं व असं का वागता? म्हणून विचारलं. त्यावर तो म्हणाला, ब्राह्मण हे देवाच्या मुखातून जन्मले व अस्पृश्य हे देवाच्या पायातून जन्मले! बहिणाबायी चतुर. "आता तुम्ही देवळात गेला होता तेव्हा तेथे पूजा कशाची केलीत?" असं त्या ब्राह्मणाला विचारताच तो अुत्तरला, देवाच्या पायाची! अस्पृश्य देवाच्या पायातून जन्मले, मग त्यांचीच पूजा झाली की ही! असं अकवून बहिणाबायीनं त्याला निस्तर करून टाकलं.

आमच्या लोकांत अजूनही फार मोठ्या प्रमाणावर देवभोळेपणा आहे. बौद्धधर्म स्वीकारला तरी त्यांची संस्कृती हिंदूंचीच आहे, हिंदू देव देवतांचीच पूजा होते. त्यांच्या-

आहेत हा अपप्रचार कानामागे टाकावा असं म्हटलंय. ज. वि. पवारच्या मते आंबेडकरवाद व मार्क्सवाद हातात हात घालून गेले तर दलितांचे प्रश्न सुटू शकतील.

शिवसेना ही हिंदुत्ववादाचीच नवी आवृत्ती आहे. ती अत्यंत धर्मवादी व हिंदु-निष्ठ संघटना आहे. अस्पृश्यता, जातीयता कायम राहावी अशी तिची भूमिका आहे. शिवसेनेला आम्ही महत्व देत नाही असं नामदेव म्हणतो. जे जातीयवादी प्रथा मानतात त्या त्या सर्वांविरोध आमचा झगडा आहे. मग शिवसेना तसं मानत असेल तर ती पण त्यात आली असं राजा म्हणतो.

कोठल्यातरी प्रश्नावर मोर्चा काढावा, पेपरात दुसऱ्या दिवशी हेड लाईन, फोटो, नाव आलंय की नाही हे पाह्यावं नि आपलं काम संपलं असं समजायचं असे विरोधी पक्ष बागतात. जातीयतेचा प्रश्न अनेकांनी हाती घेतला. पण सोडवणूक केली नाही. विशेषतः सोशलिस्टांनी! असा पवारचा

सरळ आरोप आहे.

पैथर्सचा गांधीवादालाही विरोध आहे. महात्माजींनी दलितांसाठी काही केलं नाही. अलट होत्या त्याच भिती अधिक बळकट केल्या असं त्यांचं म्हणणं आहे.

ज. वि. पवार आपल्याला काय म्हणायचं आहे हे विचारपूर्वक जाणून नेमकं सांगतो. ज. वि. नंही खूप सोसलंय. तो चिपळूण तालुक्यातल्या पिलवली गावचा. अस्पृश्यतेचे चटके सहन केले. हा गणितात हुशार, अेका मराठ्याच्या मुलीला गणितं सोडवून द्यायचा. त्या भावडीनं अेकदा याला फणसाचे गरे देण्यासाठी आपल्या घरातल्या माजघरात नेले. तिची आओ कडाडली. ज. वि. ला कान पकडून घराबाहेर काढलं. सफेद, नीटनेटके कपडे केले तरी आपली पायरी संभाळा असं सांगायचे. राष्ट्रीय स्वयंसेवक संघात अेकदा कवायतीला गंमत म्हणून अुभा राहिला. दाहिने घुमअैवजी बाये घुम केलं त्यामुळं

समोरच्यावर डोकं आपटलं. तो लगे हे म्हारा मांगाचं काम ना ओळखीपाळखीचं सत्यनारायणा पण हा जात नाही. कारण निमित्तानं आपल्याला वेगळं काढलं याला समजून चुकलंय. ज. वि. चं गावी असते. मुंबअीत सी. सुशीला प वहिनींनी त्याला आओच्या मायेनं ज. वि. चं लग्न झालंय. त्यानं आपल्या 'अंजेल' हे नाव निश्रो चळवळीचो अंजेल डेव्हिस हिच्यावरून घेतलंय. 'या वळलेल्या मुठी आता सैल होणा नाहीत,

होअू पाहणारी क्रांती,
तुमच्यासाठी थांबणार नाही.'

असं ज. वि. नं अेका कवितेत म्हटलंय. दलित पैथरच्या चळवळीला या ओळी तंतोतंत लागू पडतात.

-कलंदर

बिनधास्त गाणारा अर्जुन डांगळे

दलित पैथरच्या संस्थापकांपैकी अेक म्हणजे अर्जुन ठमाजी डांगळे. अेकोणतीस वर्षांचा, काळासावळा, गंभीर वाटणारा. पॅट-मध्ये शर्ट खोवून, हातात बॅग वगैरे घेअून ऑफिसला जाणारा. मूळचा नाशिक जिल्ह्या-तल्या करंजगावचा. पण गावाशी तसं काहीच नातं ठेवलं नाही. रिपब्लिकन पक्षाच्या नेतृत्वावर यानं कडक आसूड ओढणारे लेख लिहिले तेव्हा 'जगदीश करंजगावकर' हे नाव धारण केलं. तेवढ्यापुरतंच करंजगाव क्राय ते मदतीला आलं.

सारं आयुष्य अुभं राहिलं माटुंगा लेबर कैपात. ढणढणत्या घासलेटच्या बत्तीत शाळेचा अभ्यास. वडील अेकटेच कमवते. कॉटन लॅबॉरेटरीत नोकरी. पगार तुटपुंजाच. तेव्हा याची आओ अितर बायकांबरोबर जवळच्याच माहीम धारावीच्या कचरापट्टीत लोखंड, कोळसा, काचेचे तुकडे वेचायची, अुन्हात खपायची, ते विकून घरी यायची नि चुलीसमोर बसायची. वडील शिस्तीला कडक. स्वतःचं पाचवीपर्यंतचं शिक्षण झालं असलं तरी शिक्षणाचं पुरेपूर महत्त्व पटलेलं. डॉ. आंबेडकरांच्या चळवळीत ते वाढलेले. मला वाओट वळणाला जाअू दिलं नाही, मुद्दाम शिकायला लावलं असं अर्जुन आग्रहानं सांगतो.

पुढे कॉलेजात दया पवार, केशव मेथ्राम, बाबूराव बागूल यांच्याशी ओळखी-पाळखी. कॉलेजातल्या फुलपाखरी दिवसात कविता मात्र केली, जळजळत्या दुःखाचा वेध घेणारी.

त्याच्यासाठी सूर्य अुगवलाच नव्हता. अुगवला होता पण काहीनी विकत घेतला होता.

अलिशान प्रासादात कोडून ठेवला होता. अजून त्याचा सूर्य अुगवायचा आहे.

अर्जुन डांगळे

गुलाल अुधळीत यायचा आहे.

असं काहीतरी रचलं.

नामदेव, ज. वि., राजा यांच्या नादानं पुष्कळ गोष्टी केल्या. अत्याचाराच्या बातम्या अेकून नुसत्या कविता करण्यात अितरेस्ट वाटेना. थाळी वाजवत झोपडपट्ट्यांतून हिंडलो, भाषणं केली. पण या तरणांकडे लक्ष देतो कोण? दलित पैथर स्थापन केली. अेक दिवस जरी प्रचाराला गेला नाही तर नामदेव रात्री-बेरात्री घरी हजर व्हायचा. खूप शिब्या द्यायचा. "साल्या, अशाने चळवळ कशी पुढे जायची?" असं म्हणायचा.

रिपब्लिकन पक्षातील गट, अुपगटांनी, सामाजिक संस्थांनी अन्याय, अत्याचार निवारण कृती समिती स्थापन केली. दलित पैथर सोडून अर्जुन या कृती समितीत दाखल झाला होता. पण कृतिसमिती कृतीशून्य ठरली. आणि अर्जुन पुन्हा पैथरमध्ये आला.

दरम्यानच्या काळात कु. चारुशीला करंदीकर हिच्याशी यानं लग्न केलंय. त्याचा हा प्रेमविवाह. स्वतःच्या अनुभवावर आधारित अशी कादंबरी लिहिणं चालू आहे. पाचसहा प्रकरणं झालीयत. त्याच्याच अेका कवितेत त्यानं म्हटल्याप्रमाणं तो आता 'बिनधास्त गाअू' लागला आहे.

-कलंदर

श कृषि विद्यापीठातून केव्हा
तातमी येथील सांगता येत नाही.
आनेवारीला बातमी येऊन थडकली.
या विद्यार्थ्यांनी विद्यापीठाला कुलूप
मार्फत विद्यार्थ्यांच्या खिशात. विद्यार्थी
शिक्षण कच्च्याच्या टोपलीत.
ते आपापल्या जागी. 'बाहेरच्या'
नोकऱ्या दिल्या म्हणून हा प्रकार.
परभणीच्या कृषि विद्यापीठाचा जन्मच
अशी आहे. पंजाबराव कृषि विद्यापीठात
आपल्याला न्याय मिळत नाही यासाठी
मराठवाड्याच्या विद्यार्थ्यांनी वेगळे कृषि
विद्यापीठ मागितले. अकोल्याच्या पंजाबराव
कृषि विद्यापीठात नोकऱ्यांमध्ये मराठवाड्या-
च्या लोकांना स्थान मिळत नव्हते. बरेच वेळा
सामन्यांच्या वेळी मराठवाड्याचे विद्यार्थी
विरुद्ध विदर्भाचे विद्यार्थी अशा मारामार्याही
होत असत. अशा अनेक कारणांमुळे विद्यार्थ्या-
ंच्यातला असंतोष वाढत गेला. आणि मराठ-
वाड्याला वेगळे विद्यापीठ हवे या मागणीने
मूळ धरले. विद्यार्थ्यांपुरती ही मागणी मर्यादित
राहिली नाही. मराठवाड्याच्या विकासाशी

अभ्यासाचा ओला- कोरडा दुष्काळ लफडी, वशिलेबाजी यांचे अुदंड पीक

ही बाब निगडित झाल्याने 'जनताही' त्यात
सामील झाली.

आंदोलनाचे रसायन तयार झाले.

आणि महाराष्ट्रभर गाजलेले गर्दभ-
महाराज परभणीत आले. आमदारांची धिंड
निघाली. जाळपोळ-दगडफेकीशिवाय कुठलेच
आंदोलन होत नसत. तेव्हा तेही झाले. लाठी-
मार झाले- घेराव झाले.

आणि अकदाचे कृषि विद्यापीठ निर्माण
झाले.

केवळ पाटीचा बदल

म्हणजे नेमके काय झाले तरी काय?
आधी कृषि महाविद्यालय होते, पाटी बदलली
आणि विद्यापीठ झाले.

विद्यापीठाला नाव कोणाचे द्यायचे?
स्वामी रामानंद तीर्थाचे नाव पुढे आले. पण
त्याला विरोध झाला. दोन जातींचे तट पडल्या-
सारखी परिस्थिती निर्माण झाली. तणाव
निर्माण झाले. शेवटी मराठवाड्या कृषि विद्यापीठ
ह्या नावावरच भागवण्यात आले.

दुकानाची पाटी तयार झाली, अमारत
तर होतीच. आता माल भरायला सुरुवात

झाली. गल्ल्यावर कोणीतरी हवा! देखरेखीला
मॅनेजर हवाच! कुलगुरुचा शोध सुरू झाला!
राजकीय भांडणाचे पडसाद अुमटलेच.
शंकरराव चव्हाणांचा माणूस की वसंतराव
नाभीकांचा माणूस या ओढाताणीत कुलगुरु
ठरतच नव्हते. शेवटी अेका सरकारी
अधिकाऱ्याची नेमणूक झाली. सुंदर राजन हा
अेक सज्जन आय्. अे. अेस्. अधिकारी झाला
कुलगुरु. अितरांची भरती सुरू झाली.
वशिल्याची तट्टे पागेत अुभी ठाकली. त्यातल्या
काही तट्टांच्या पाठीवर जप्तीयतेचे जीन होते.
काहींना पैशाची चंदी खाण्याची चटक लागली
होती. शिकवणे, मराठवाड्याचा विकास
घडवून आणणे या गोष्टींना दुय्यम स्थान होते.

वशिल्याची तट्टे

कृषि अधिकाऱ्यांच्या नेमणुका! अेम्.
अेस्सी, पहिल्या वर्गात पास झालेले विद्यार्थी
डावलण्यात आले आणि तिसऱ्या वर्गात
बी. अेस्सी. झालेल्याला अधिकारी म्हणून
नेमण्यात आले. सहाय्यक प्राध्यापक म्हणून
२५ च्या वर पहिल्या वर्गात पास झालेल्यांना
दूर सारून जनता क्लासमध्ये पास झालेल्यांना
नेमण्यात आले. खालच्या जागेवरून वरच्या

जागेवर बढती देतानाही लायक माणसे
वाजूला ठेवलेली. योगायोग असा की जी
माणसे दूर ठेवली गेली ती अेकाच जातीची
आणि जी नोकरीवर ठेवली गेली ती दुसऱ्या
अेकाच जातीची होती. आता नेमणुकांच्या
वेळी आमदारांच्या चिटुद्या वगैरे आल्या
होत्याच.

अका प्राध्यापकाची तर खूपच धमाल.
आपल्याला नोकरीवर घेण्यात यावे यासाठी
या पट्ट्याने मोर्चे संघटित करून कुलगुरुच्या
दारावर धडकवले. स्वातंत्र्य सैनिक आहोत
असाही दावा केला. या प्राध्यापक मजकुरांची
गुंडगिरी परभणीत प्रसिद्ध आहे. कुलगुरुंनाही
या वल्लीच्या कारवाया माहीत होत्या. पण
त्याच्या लोकप्रियतेचा कुलगुरुंनी अितका
धसका घेतला की तिसऱ्या वर्गात पास झालेल्या
या महोदयांना प्राध्यापकी बहाल करून
प्रतिष्ठित बनवण्यात आले.

गुंडगिरीचा सुकाळ

विद्यार्थी म्हटले की त्यात अेखाद-दोन
गुंड असायचेच. पण कृषि विद्यापीठात त्यांना
जणू अुत्तेजनच मिळत गेले. विद्यार्थ्यांची
गुंडगिरी मग परभणीच्या रस्त्यावर चर्चेचा

बातेवोते विद

विषय झाली. अेका दिवशी भर रस्त्यात
संध्याकाळच्या वेळी मुलींशी 'चावटपणा'
करण्यात आला. पुन्हा अेकदा, पुन्हा अेकदा.
अनेक वेळा हे प्रकार झाले. पोलिसात तक्रारी
झाल्या. उपाय काहीच नाही कारण या
प्रकारातले वीर मातबर पुढाऱ्यांची मुले
किंवा पुतणे किंवा तत्सम जवळचे कोणीतरी.
पण शेवटी प्रकरण अगदीच हाताबाहेर
गेल्यावर काही तरुणांनी अेकत्र येऊन
'फायटम फाओट' करून त्यांना धडा शिक-
वला. मारामारी- प्रतिमारामारी हे प्रकार
चालू झाले.

१६ मे १९७२, रात्री १२ च्या सुमारास
पोरांचे अेक टोळके मात जागे होते. त्यांनी
होस्टेलवरचे सर्व दिवे घालवले. हातात आयुधे
घेऊन निघाली ही गंग. हातात बॅटरी. दरवाजे
अुघडून तोंडावर प्रकाशाचा झोत टाकला
जायचा. विद्यार्थी 'कोण आहे ते पाहिले
जायचे. जात ओळखायला वेळ लागत नाही.
मारहाणीला सुरुवात झाली. किंकाळ्या फुटत
हीत्या. काहीजणांनी घाबरून खिडकीतून
अुड्या ठोकून धूम ठोकली. आश्रय घेतला
गावात. दुसऱ्या दिवशी विद्यापीठात झालेल्या
या हाणामारीच्या कथा सर्वतोमुखी झाल्या,
जखमा आणि बळ साक्ष देत होतेच.

मारामार्यांचे सत्र चालूच. पोलिसांची
भूमिका बघ्याची. टेस्ट मॅच जशी चणे खात
मजेत पाहिली जाते तशाच थाटात पोलीस
वावरत होते. विद्यापीठाच्या अधिकाऱ्यांना
फिकर करायचे कारणच नव्हते.

मुलीची वेणी ओढल्यावरून सुरू
झालेल्या प्रकरणात मुख्य होता कुणी पाटील.
मारामार्यात नेहमी आघाडीवर असणारा
आणि अभ्यास न करता पास होण्याचे तंत्र
आत्मसात केलेला असा हा विद्यार्थी. पोलिसां-
च्या दप्तरी याच्यावर गुन्हांचे आरोप होते.
त्याच्या अंगाशी प्रकरण येणार असे जाणवल्या-
वर रातोरात त्याला जीपमधून गावाकडे
पोचवण्यात आले. जीप आणि ड्रायव्हर
कृषि विद्यापीठाचाच होता. येव्ही काळजी
घेण्याचे कारण? कारण हे चिरंजीव कुणा
आमदारांचे बंधू होते म्हणे!

मारामारी प्रकरणात अेक प्राध्यापकही.
विद्यापीठ त्यांचे गाव. धंदू पोरांना चिथव-
ण्याचा जातीच्या तालावर नाचायला लावण्यात
त्यांचे विशेषीकरण झालेले.

कापीट, परभणी

या विद्यार्थ्याला किंवा प्राध्यापकांना कोणतेही शासन करण्यात आले नाही.

शिरजोर काँपीबहादूर

काँपी चालायचीच. — — — नावाचा विद्यार्थी. बी. ऐस्सी. च्या शेवटच्या वर्षाच्या परीक्षेला बसला होता. काँपीकरताना पर्यवेक्षकाने पकडले. प्राचार्याकडे पाठवण्यात आले. प्राचार्यांनी सोडून दिले. मोठ्या माणसांच्या मुलांची काँपी पकडून नोकरीवर पाणी सोडण्या येवढे प्राध्यापक मूर्ख नसतात. त्यामुळे अशा मुलांकडे अत्यंत अुदार दृष्टीने पहावेच लागते. — — — महाराज विजयी मुद्देने परीक्षेला बसले. “बाहेर, या म्हणजे दाखवतो” ही धमकी त्या पर्यवेक्षकाला !

अशी धमाल विद्यापीठात चालू होती. कसातरी अभ्यासक्रम ढकलला जात होता. विद्यापीठाच्या मते ही प्रगती होती.

घरचा माल

कॉलेजचे सामान किंवा प्राध्यापक-अधिकाऱ्यांच्या घरी असणे हे ऐकंदर प्रशासकीय सवयींचा ऐक भागच असतो. विद्यापीठातले कूलर्स, पंचे, रेफरीजरेटर्स प्राध्यापकांच्या घरी होते. (वृत्तपत्रात बोंबा-बोंब झाल्यावर लगेच जागच्या जागी हजर करण्यात आले.) विद्यापीठातल्या ऐका ज्येष्ठ प्राध्यापकाच्या घरच्या लग्नात विद्यापीठाचे ट्रॅक्टर, जीप्स व मोटरी आठवडाभर वापरल्या गेल्या. जात होत्या. विद्यापीठाच्या शेतातली भाजी जशी चोरून विकली जायची तशीच मग ‘आपोआप कशी कोणाला माहीत’ विद्यापीठ अधिकाऱ्यांच्या घरी जाऊन पोचायची !

आणि अभ्यासाची रड

संशोधन-अभ्यासाच्या क्षेत्रातही विशेष कार्य विद्यापीठाला करता आले नाही. आधीच्या कृषि मंडळ विद्यालयात जे काही झाले होते तेच विद्यापीठाच्या नावावर खपवून देण्यात आले. अलट ज्यांचा विशेष अभ्यास होता अशांना ऐका विषयातून दुसऱ्या विषयाच्या संशोधनात ढकलून देण्यात आले.

कातडी बचावून थापा मारत राहण्यात डीन श्रीनिवासन ऐकदम पटांतीत. पत्र-काराच्या वरतण मुत्सद्दी माणूस.

विद्यापीठाने काय केले या प्रश्नाला ते ठराविक उत्तर देतात. हॉलदेव नावाचे

संकरित जनावर पैदा केले हे त्यांचे उत्तर. जेव्हा त्या विशिष्ट जातीची अनेक जनावरे निर्माण केली जातात (शेकडोंच्या संख्येने) तेव्हाच जात शोधून काढली असे सिद्ध होते. विद्यापीठाने केली हाताच्या बोटावर मोजण्या-ऐवढी जनावरे. पण तरी डिंग मारायला तयार. दुष्काळाच्या पार्श्वभूमीवर काही सर्व्हे वगैरे करून; विशेष अभ्यास वगैरे करण्याचा प्रयत्न विद्यापीठाने केला नाही. बोर्ड ऑफ स्टडीज नाही. अभ्यासाचा आखाडा तयार नाही अशा पद्धतीत विद्यापीठाचे गाडे चाललेच होते.

हे सर्व घडले दीड ते पावणेदोन वर्षांच्या काळातच. दोनच पावसाळे गेले होते. त्यामुळे भितीवर कृषि विद्यापीठ मिळालेच पाहिजेच्या घोषणा शिल्लक होत्या. अजूनही ‘पाहिजे’चा घोष भितीवर आहे.

मधल्या काळात परिस्थिती फारशी सुधारली नाही.

ऐक गोष्ट मात्र झाली.

वृत्तपत्रातून विद्यापीठाच्या ऐकंदर कारभारावर टीका झाल्यानंतर कुलगुरुंतर्फे ऐक जाहीर निवेदन बाहेर पडले. विद्यापीठात

जातपात, खाबुगिरी, दडपशाही वगैरे मराठवाड्याचा विकास कसा होणार ?

सर्व काही आलबल असल्याची ग्वाही विद्यापीठाने दिली आणि फसव्या आकडेवारीने विद्यापीठ प्रगतीपथावर चालल्याची दवंडी पिटली.

विद्यापीठाचा कारभार अितका ‘स्वच्छ’ होता, विद्यापीठातले वातावरण अितके ‘चांगले’ होते की विद्यापीठातले प्राध्यापक परभणीत अुघडपणे भेटा-बोलाय-लाही तयार होअीनात. चोरून, रात्रीच्या वेळी, रस्त्यापासून आडबाजूच्या कोणाच्या तरी घरात “आता कोणी पाहणार नाही किंवा ऐकणार नाही” अशी खात्री झाल्यावरच प्राध्यापक मंडळी पत्रकारांशी दबकत दबकत बोलायची. आणि २१ जानेवारीला विद्यार्थ्यांनी चक्क विद्यापीठाला टाळेच लावून टाकले.

तीव्र प्रतिक्रिया

कारण झाले पुन्हा नेमणुकांबाबतच्या अन्यायाचेच.

ऐक जाहिरात देऊन विद्यापीठाने विविध जागांवर नेमणुका करण्याचे जाहीर केले होते.

ऐक गंमत पाहो. ऐक वर्षापूर्वी दलपत

सोळुंके नावाच्या ‘नात्या’ माणसाला क्रीडा संचालकाची नेती आली होती. त्याच्यापेक्षा जास्त आणि लायक लोक अुपलब्ध अर. रजिस्ट्रार साहेबांच्या नात्यातला ही जागा त्याला देण्यात आली हो. बभ्रा झाला. फारच ओरड झाल्या नमणूक तात्पुरती असून पुन्हा मुलाखती नवीन माणसाला नेमण्याचे विदेशा घोषित केले होते. परवाच्या जाहिरा या जागेचा अल्लेखच नव्हता. म्हण सोळुंकेसाहेब पन्के झालेच म्हणायचे. विद्यापीठाची जीप खूपच आंगवळणी पडल्यामुळे अन्य अनेक अुद्योग करण्याची सवय झाल्यामुळे कदाचित त्यांना आहे त्याच जागी ठेवण्याचा विचार विद्यापीठाने केला असावा. नाना अुद्योग करून स्वतःचे स्थान टिकवणाऱ्या या गृहस्थांवर या बारीला परिस्थिती अुलटली. यांच्या केबिनवरील नामफलकावर मुक्ती विभागाचे विभाग प्रमुख असे लिहून बुटाच्या माळा घालण्यात आल्या होत्या.

कृषि अधिकारी म्हणून दोन जणांची नेमणूक करण्यात आली. दोघेही केवळ बी,

अस्सी. आहेत. वाऱ्या करून करून पास झालेले अनेक ऐम्. ऐस्सी. दूर सारून यांना नेमण्यात आले आहे. ऐक वशिलावाला. दुसऱ्याचा तर प्रश्नच नाही. ऐका लोकल पुढाऱ्यांचे हे जवळचे नातेवांकीक त्यामुळे त्यांना प्रवेश मिळणार नाही मग कोणाला मिळणार ?

बी. ऐस्सी. नसलेल्या दोघांना कृषि सहाय्यकाच्या जागेवरून सुपरवायझरच्या जागेवर नेण्यात आले. अनेक ऐम्. ऐस्सी. रांगेत वाट पाहात असताना.

सहाय्यक प्राध्यापकांच्या जागेची तीच कथा. मांडवकर नावाच्या माणसाला नेमण्यात आले. नेमणूक होताना या माणसाचे ऐम्. ऐस्सी. पूर्ण झालेले नव्हते. बी. ऐस्सी. ला ५५ टक्के मार्कस् आणि ऐम्. ऐस्सी. ला ३.३ टक्के ग्रेड पॉअीट्स असलेल्या मांडवकरांना कामाचा अनुभव बिल्कूल नाही. या अलट ५८ टक्के मार्क आणि ३.५४ ग्रेड पॉअीट्स असलेल्या आणि सहाय्यक प्राध्यापकाच्या जागेवर ६ महिने काम केलेल्या माणसाला मात्र ही जागा देण्यात आली नाही.

(पान २३ पहा)

‘दलित पंथर’च्या रूपानं गावकुसा-वाहेर एक दाहक स्फोटक असं ज्वाला-ग्राही चैतन्य अुदयाला येत आहे. गावकुसा-आतल्या सर्व ‘प्रस्थापिता’विरुद्ध आगडोंब अुसळवून शतकाशतकाचं हे ‘प्रस्थापित’ मुळासकट अुखडून जाळून पोळून अुद्धवस्त करण्याची या पंथरद्वीरांची प्रतिज्ञा आहे.

केवळ जन्माचा मुद्दा सोडला तर अितर अनेक अर्थानं, ‘दलित’च असणारा आजचा तरुणवर्ग या पंथरच्या प्रतिज्ञेनं भारावला गेला आहे. अुत्स्फूर्तपणे तो पंथर चळवळीचं स्वागत करीत आहे. या स्वागतात मीही दोन्ही हात अुभारून सामील आहे.

पण— पंथरद्वीरांची प्रतिज्ञा आणि त्यांचा आचार यात दिसणारी जमीन अस्मानाची तफावत पाहिल्यानंतर मात्र माझे हे स्वागतासाठी अुभारले जाणारे हात आपोआप खाली होतात. शरमेनं मानही खाली होते.

अर्पण करताना, त्यांनी असाही खुलासा केला की, ‘चंदन हे या दोन्ही युगपुरुषांच्या जीवनाचे प्रतीक आहे. हे दोन्ही महापुरुष चंदनाप्रमाणं समाजासाठी झिजले. शिवाय फुलांचा हार थोड्या वेळात सुकून जाओल. फुलांचा सुगंधही विरून जाओल. पण चंदन सुकणार नाही. त्याचा सुगंध विटणार नाही.’ वास्तविक अितक्या समर्पक, काव्यामय खुलाशानंतर विद्यार्थ्यांचं समाधान व्हायला हरकत नव्हती. पण तथाकथित ‘बुद्धिवादा’ची मशाल हातात घेतलेले विद्यार्थी भडकले आणि ‘आमच्या मानबिंदूचा जाणूनबुजून अपमान करण्यासाठीच या — — — नं लाकडाचा हार डॉ. बाबासाहेबांच्या व बुद्धांच्या गळ्यात घातला आणि बुद्धवंदना टाळली. या प्राध्यापकाला कॉलेजमधून काढून टाका’ अशा गर्जना करू लागले. प्रकरण प्राचांनं मोहगावकर वाचकाकडे गेलं. ‘प्रा. गोगटबाला

आणि ताडकन आपला राजिना स्थानिक संचालकाकडे पाठविला पाठोपाठ त्या महाविद्यालयात का तेहतीसच्या तेहतीस प्राध्यापकांनी राजिनामे घालकांच्याकडे रवाना के

सालं. अिकडं पोरं संपावर. प्राध्यापकांनी राजिनामे संस्थेच्या भिरकावलेले. परिणाम—? कॉलेज

या वातावरणाच्या लेखनापर्यंत घडलंय याची मला कल्पना नाही त्याच्याशी मला कर्तव्यही नाही. माझा पंथरप्रवृत्तीला अेकच सवाल आहे—

अैर तुम्ही स्वतःला प्रस्थापितांच्या-विरुद्ध म्हणविता ना? मग डॉ. बाबासाहेब अगर भगवान बुद्ध यांची खरीखुरी शिकवण अंमलात आणण्याऐवजी त्यांची चक्क मूर्तीपूजा करणं आणि करविणं, हे तुमच्या प्रतिज्ञेत कसं काय बसतं?

विद्यार्थ्यांचा दुराग्रह, शिक्षकांचे स्वाभिमाना राजीनामे

मुक्काम औरंगाबाद

अंधश्रद्धेचा कॅन्सर

पंथर-चळवळीला ग्रासणार काय ?

हे असं व्हेग कशाला? कांकीट अुदाहरणानं बोलतो. औरंगाबादमधली पीपल्स अेज्युकेशन सोसायटीनं चालविलेली मिलिद आर्टस्, मिलिद सायन्स, डॉ. आंबेडकर कॉमर्स, अित्यादी महाविद्यालयं म्हणजे दलित पंथरची अेक प्रचंड छावणी आहे ही गोष्ट तर पंथरवाले नाकारत नाहीत? या छावणी-तच घडलेला हा ताजा बोलका प्रसंग.

दि. २४ जानेवारी. डॉ. आंबेडकर महाविद्यालयात अेक परिसंवादाचा कार्यक्रम. या कार्यक्रमाच्या संयोजनाची जबाबदारी प्रा. गोगट नावाच्या अेका तरुण अुत्साही व अभ्यासू प्राध्यापकावर सोपविण्यात आलेली. या संस्थेशी संलग्न असणाऱ्या सर्वच महाविद्यालयाची अेक पद्धत अशी की, कुठलाही कार्यक्रम असला की प्रथम डॉ. आंबेडकर आणि बुद्ध यांच्या प्रतिमांना हार समर्पण आणि ‘बुद्ध वंदना’, हे दोन कार्यक्रम झालेच पाहिजेत.

पण या कार्यक्रमाच्या आयोजक प्राध्यापकांनी त्या दिवशी केवळ वेळेच्या आभावी बुद्धवंदना हा कार्यक्रम वगळला. (परिसंवादात बरेच वक्ते बोलणार होते) आणि बुद्धांच्या व डॉ. बाबासाहेबांच्या प्रतिमेला फुलांऐवजी चंदनाचे हार अर्पण केले. हे हार

तुम्ही काढून टाका नाहीतर आम्ही संपावर जातो.’ असे विद्यार्थ्यांनी प्राचार्यांना निवेदन सादर केले.

प्राचार्य मोहगावकर बांनी अत्यंत समतोलपणे परिस्थितीचा अंदाज घेतला. त्यांना प्रा. गोगटे यांची काही चूक दिसली नाही तेव्हा खंबीरपणानं विद्यार्थ्यांना सामोरे गेले आणि ठामपणानं त्यांना म्हणाले, ‘डॉ. बाबासाहेबांच्या व भगवान बुद्धांच्या प्रतिमेला चंदनाचा हार घालण्यामागं प्रा. गोगटे यांचा या दोन महापुरुषांचा अपमान करण्याचा हेतू होता असं मला, मुळीच वाटत नाही. अुलट त्यांच्या काटकसरी कल्पकतेचं मला कातुक वाटलं. त्याचप्रमाणं केवळ वेळेची वचत व्हावी, कार्यक्रम लांबून अितर कार्यक्रमावर त्याचा परिणाम होअू नये या हेतूनं त्यांनी बुद्धवंदना वगळली. केवळ येवढ्यासाठी त्यांना नोकरीवरून काढून टाकण्याची तुमची मागणी समजूतदारपणाची नाही.’

यावर विद्यार्थ्यांनी प्राचार्य मोहगावकरांच्याच राजिनाम्याची मागणी सुरू केली. आणि सहसा नोकरीपेशामधल्या माणसाकडून दाखविली जात नाही अशी अेक ताठ तत्त्व-निष्ठा प्राचार्य मोहगावकर यांनी दाखविली

ज्वा बाबासाहेब आंबेडकरांनी मूर्ती-पूजेविरुद्ध कडाडून बंड पुकारलं, त्याच बाबासाहेबांच्या मूर्तीची पूजा करण्यासाठी तुम्ही कट्टर सनातन्यांच्या वृत्तीनं हट्ट धरून बसला आहात? याचाच अर्थ असा की तुमची चीड, तुमचा संताप हा मूलगामी नाही. तुम्हीही अंधमूर्तीपूजकच आहात. तुमच्या फक्त मूर्ती वेगळ्या आहेत, अितकेच.

आणखी अेक किस्सा

ही आंधळी आणि तत्त्वगुन्य मूर्तीपूजा तुमच्या किती रोमरोमात भिनली आहे याचा आणखी अेक किस्सा या निमित्ताने आठवतो. औरंगाबादच्या याच आंबेडकर महाविद्यालयात घडलेला. चार वर्षांपूर्वी या महाविद्यालयात श्री. रे. पं. नाथ (आताचे मराठवाडा विद्यापीठाचे कुलगुरु) हे प्राचार्य होते. त्यांनी अुत्तरप्रदेशामधल्या अका जाड्या, विद्वान आर्य समाजी पंडिताला ‘भगवान बुद्धाचा संदेश’ या विषयावर व्याख्यान देण्यासाठी आपल्या महाविद्यालयात बोलावले होते. त्या पंडिताचे नाव ओमप्रकाशजी शास्त्री. या शास्त्रीजींचा सर्वच धर्मावर व धर्म-शास्त्रावर गाढा व्यासंग. माणूस बोलणाराही पट्टीचा आणि फडी. तर हे पंडित शास्त्री पाहुणे म्हणून कॉलेजात आले. आता आर्य-समाजी असल्यामुळे ते कुठल्याच मूर्तीला

तिच्या
सौंदर्याचे रहस्य म्हणजेच
एटेक्स REGD.
सौंदर्य प्रसाधन

तीस वर्षांहून जास्त प्रसिद्ध झालेले "एटेक्स"
उत्तम गुणामुळे विश्वासाचे व भरोशाचे आहे.

Harvind Laboratories
MADRAS-33

हार वगैरे घालीत नाहीत. पण विद्यार्थ्यांनी आग्रह धरला की, त्यांनी बुद्धाच्या व डॉ. आंबेडकरांच्या प्रतिमेला हार घालायलाच पाहिजे. पंडितजींनी विद्यार्थ्यांच्या या मागणीला सविनय नकार देऊन सांगितले की, 'मला डॉ. आंबेडकर आणि भगवान बुद्ध या दोन्ही महापुरुषांच्याबद्दल निन्तात आदर आहे आणि त्याचं मला प्रतीत झालेलं मोठेपणच मी तुम्हाला सांगायला आलो आहे. पण मूर्तीला हार घालणं हे माझ्या भिष्टेत बसत नाही. कृपा करून मला तो आग्रह करू नका.'

यावर पोरानी गिल्ला सुरू केला. 'हार घातलाच पाहिजे' असा आरडाओरडा सुरू झाला. प्राचार्य नाथांनी मुलांची समजूत काढण्याचा अंक व्यर्थ प्रयत्न केला. पण बुद्धाच्या विचारा-आचारापेक्षा निर्बुद्ध बाह्य-पूजाच प्रिय असणाऱ्या विद्यार्थ्यांनी प्राचार्य नाथांनाही दाद दिली नाही. पंडित ओम-प्रकाशजीही नमले नाहीत. 'तुम्हाला माझे विचार अंकायचे नसतील तर हा मी चाललो. आपण बोलावलेत म्हणून मी आलो. तुम्हाला नको असेल तर व्याख्यान देण्याबाबत माझा आग्रह नाही.' असं म्हणून पंडितशास्त्री शांतपणे निघून गेले. प्राचार्य नाथांनी पंडितजींची या अशोभनीय प्रकाराबाबत माफी मागितली. पण झाल्या प्रकारातून या महाविद्यालयाचे तरुण काही शिकले नाहीत. अलट आता पंथरच्या स्थापनेनंतर त्यांचा हा निर्बुद्ध दुराग्रह अधिक अूप बनला आहे. त्याचा परिणाम म्हणजेच परवाचं प्राध्यापकांचं राजिनामा प्रकरण.

यातून पंथर काय साधणार आहे? वस्तुतः काळाची गरज अशी आहे की, पंथर हे सान्याच तरुणवर्गाचं अंक समान व्यासपीठ व्हावं. व्यापक अर्थानं दलित असणारा आजचा तरुण जातपात विसरून खांद्याला खांदा भिडवून या व्यासपीठावर अंकल यावा. सर्व जातीमधल्या तरुणांना 'पंथर' हे आपलं व्यासपीठ वाटावं. मी म्हणतो अितकी व्यापक दृष्टी बाजूला ठेवली आणि जन्मानं दलित असणाऱ्याचं जरी पंथर हे व्यासपीठ मानलं, तरी तिथं अंधश्रद्धांचा हव्यास काय कामाचा? प्रत्यक्षाचा बळी देऊन प्रतिकांची पूजा कशासाठी? राष्ट्रध्वज हे निर्जीव प्रतीक म्हणून त्याला कुठेही घालायला सज्ज असणाऱ्यांनी तरी प्रतिकांचा हा अतिरेकी हव्यास धरता कामा नये.

पंथरच्या नेत्यांनी या प्रश्नांची उत्तरे दिली पाहिजेत.

शेवटी मूर्तीपूजा, प्रतीकपूजा आणि अंधश्रद्धा हा अंकप्रकारचा कॅन्सर आहे. कुठल्याही चळवळीला तो कालांतराचं ग्रासतच असतो. पण पंथरच्या जन्मकाळीच हा कॅन्सर तिचा बळी घेणार आहे काय?

-राम अंदुरकर, औरंगाबाद

आताच राज्य नाट्य स्पर्धेचे अंतिम निर्णय हाती आले आहेत. हैद्राबादचे 'वेटिंग फॉर गोदो', आय. अन्. टी. चे 'गुरू', नाशिकचे 'सारे प्रवासी तिमिराचे' व अन्मेषचे 'चल रे भोपळचा' ही नाटके अनुक्रमे यशस्वी झाली आहेत.

सर्वांगसुंदर प्रयोग म्हणून हैद्राबादकरांच्या 'वेटिंग फॉर गोदो' ची प्रशंसा गेल्याच अंकात केलेली आहे.

स्वतंत्र लेखनामुळे 'गुरू' 'सारे प्रवासी' व 'भोपळचा' यांना जास्त मार्क मिळाले हेही योग्यच झाले.

सर्वात जास्त आनंद मला या गोष्टीचा झाला की, नवनाट्याची मशाल आपल्या अंकट्याच्याच खांद्यावरून जाणार आहे, असा अस्थानी टेंभा मिरविणाऱ्यांना या निर्णयाने चांगलाच चटका दिला आहे.

नव्या नाटकांकडे पाहण्याची निकोप दृष्टी असलेली मंडळी तुमच्या टोळक्या-बाहेरही पुष्कळ आहेत.

आणि -

कुणाचाच 'सांस्कृतिक फॅसिझम' अथिे चालू दिला जाणार नाही, हेही या स्वयंमान्य, लब्ध प्रतिष्ठितांनी ध्यानात ठेवावे हे बरे.

पुण्या-नागपूरच्या प्रयोगांनी मार का खाल्ला ते आता सांगतो :

मिकी आणि मेमसाहेब

सतीश आळेकरांचे "मिकी व मेमसाहेब" मुंबयीकरांची विलक्षण गर्दी खेचून गेले.

त्या मानाने प्रयोग बेतासबात वाटला. रूपांतरात विशेष साहित्यगुण आढळले नाहीत. दिग्दर्शनात तर अनेक दोष होते. Surrealistie psychological Fantasy सादर करताना हे स्क्रिप्ट अखाद्या विलक्षण प्रतिभेच्या कल्पक दिग्दर्शकाने हातात घेतले असते, तर वेगवेगळ्या लेव्हल्सचा आणखी कल्पक वापर केला असता.

मेमसाहेबांचे काम केलेल्या जुअिली देअुसकरांना विशेष कामच नव्हते. जे होते ते त्यांनी बरे केले.

'गुळवणी'ची भूमिका चांगली झाली. सर्वोत्कृष्ट भूमिकेत डॉ. मोहन आगाशे !

नाना फडणीस ('घाशीराम' मधला) आगाश्यांच्या अंगात अतिका भिनला आहे की, ह्या प्रोफेसरच्या भूमिकेतही दोनचारदा तरी तो डोकावलाच.

'वेटिंग फॉर गोदो' मधील अंक प्रसंग

राज्य नाट्य-स्पर्धा नाटके आणि निकाल

अेवढा अंक दोष सोडला तर त्यांचा प्रोफेसर बघणे हा अंक अवर्णनीय आनंद होता.

'गोची', 'भोपळचा', 'पुनश्च', - 'मिकी' ह्या सगळ्या अतिनवनाट्यात अेकेक पोरखेळ 'रिलीफ'साठी असतोच ! मग पोरखेळ मांडणारांना टपल्या बसल्या तरही वयानं वाढलेली पोरं अेवढा गळा का काढतात ?

'मिकी'तला भोंडला, त्यातल्या त्या बायका - सगळाच प्रकार निरर्थक, हास्यास्पद होता !

अंतर्मनाचे पापुद्रे अुलगडण्यातच फावला वेळ घालवणाऱ्या ह्या सुखवस्तू आजीवापांच्या लाडावलेल्या पोरानी, नाट्यकलेसाठी आयुष्य वेचलेल्या मंडळींकडे पाहण्याचा आपला दृष्टिकोन अधिक निकोप ठेवण्यातच त्यांचे हित आहे.

वेदनेचा वेद झाला

ओसुवोर्नच्या 'लुक बॅक अिन् अँगर्' चे हे पुरुषोत्तम दारव्हेकर कृत रूपांतर म्हणजे लेखकाच्या मौलिक प्रतिभेचे कसे दिवाळे वाजले आहे, ते दाखवणारा विलक्षण पसरट असा आलेखच होता.

कुठे युद्धाने अुध्वस्त झालेला पाश्चात्य संतप्त तरुण, आणि कुठे आमचा स्वातंत्र्योत्तर काळातला लांब केस वाढवण्यात धन्यता मानणारा बायकी तरुण !

नागपूरहून मुंबयीला येअून राहिलेल्या दारव्हेकरांच्या अवतीभवती वावरणाऱ्या शिवसनिकांवर किंवा दलित पँथरवर अेखादे जिवंत नाटक रचणे अशक्य आहे का ?

मग रूपांतरांचे सोपे वाटणारे 'शॉर्ट कट' कोण पकडणार ?

नाही म्हणायला सौ.अनुराधा जोशी या गुणी अभिनेत्रीचे पहिल्या अंकातले काम चांगले झाले.

'हीरो' वर प्रभाकर पणशीकरांची छाप दिसली.

बाकी सगळा आनंदच होता !

शेवटी अंक विनंती :

ज्यांनी स्पर्धेत तीनाहून अधिक वेळा यश मिळविले आहे, त्यांनी आता ज्युनिअर्सना वाव देण्यासाठी 'रिटायर' व्हावे.

आणि ज्यांनी तीनाहून अधिक वेळा मार खाल्ला आहे, त्यांनीही स्वतःचा आब राखण्यासाठी लवकर फुटावे !

- रंग-नाथ

तिसरी घंटा

आणि श्रीलंकेच्या पंतप्रधान
दिल्लीत भेटत असतानाच कोलंबो
भारत आणि श्रीलंकेचे कप्तान
पणत्यासाठी अेकत्र वाहेर पडावेत ही
मोठी अर्थसूचक म्हणावी लागेल.

हा 'टॉस', जिंकायला फार चांगला
कारण खेळपट्टीवर बरीच हिरवळ
आली होती. पहाटेच्या दवाने ती
सुरही झाली होती. त्यामुळे मध्यमगती
लंदाजांना फायदा मिळणार हे निश्चित
होते. आणि दोन्ही संघांत दोन दोन मध्यमगती

हातून चेंडू सुटला पण जमिनीवर पडण्याच्या
आत त्याने तो टिपलाच.

वाडेकर मात्र सफाजीने खेळत होता.
आल्या आल्याच त्याने चेंडूवर तुटून पडायला
सुरुवात केली. पिरिजचे अनिस्विग त्याला
आडूट स्विग होते होते आणि वाडेकरला ते
सोपे जात होते. वाडेकरचे पाहून मन्कडही
समोर धीटाजीने खेळू लागला. अर्थात त्याला
नेहमीप्रमाणे सुरुवातीला अेक जीवदान
मिळालेच तरीही स्वतःला सावरीत तो
संघालाही, कप्तानाच्या साथीत, सावरू

पण अेरवी अेकीचा स्कोअर कुठे झालाय !
(अर्थात त्याला याची जाणीव आहे.) पण
क्रायसीसच्या वेळी तो दमाने खेळतो. त्यामुळे
त्याच्याकडून आजही आशा होत्या.

सुरुवातीला तो चांगलाच अडखळत
होता. पण त्याने केवळ जिद्दीने जम बसवला.
लुज बॉल्स ठोकून काढण्याचे तंत्र ठेवले.
तरीपण दीड तास खेळून त्याच्या २५ सच धावा
झाल्या आणि तो बाद झाला. सोळकरचा हा
डाव मला आवडला नाही.

समोर अशोक मन्कड धीमेपणाने खेळत
होता. समोरचे खेळाडू बाद झाल्यानंतरच
काही फलंदाजांचा खेळ सुधारतो ! जबाबदारी
वाढते ना ! मन्कडचे तसेच झाले. वाडेकर,
पटेल, सोलकर बाद झाल्यावर तो संघाचा
"शीट अँकर" बनला आणि मोठ्या आत्म-
विश्वासाने खेळू लागला. त्याच्या कव्हर
झाडीव्हात तेंढे आली होती. बचावात
अभेद्यपणा आला होता. त्याला मदनलाल हा
विश्वासाह भिडू भेटला. दोघांनी मिळून धावा
पुढे रेटण्याचा प्रयत्न केला. पण पायाच अडखडला
गेल्यावर डागडुजी ती काय करणार ?

दिल्लीत राहून आणि नेहमी विशन
वेदीची बोलिंग खेळूनही शेवटी मदनलाल
डावच्या गोलंदाजाच्या चेंडूवरच बाद झाला.
पण पहिलीच मोठी मॅच असूनही, मदनलालने
विकेटवर सव्वा तास न डगमगता काढला हे
नक्कीच आडूट गेला अेव्हढी अेकच चूक. बाकी
संबंध डावात चूक सापडली नाही. त्याचे पटेल-
सारखे झाले नाही. तो केव्हाच अडखळला नाही.

मन्कडला पिरिजने पायचोत घेतले.
बाद दिल्यावर मन्कड काही क्षण पॅडकडे आणि
स्टंपकडे पाहात अुभा राहिला होता.

अिकडे अेल. बी. डब्ल्यू. च्या निर्णया-
मुळे बरेच वादळ माजले आहे. कलकत्त्याचा
राजन्नाला अशा निर्णयाविरुद्ध कोलंबो डेली

भारताचा अेकदम 'पुअर-शो' विकेटवर फारसे कुणी टिकलेच नाही !

गोलंदाज घेण्यात आले होते ! पण टॉस
जिकला श्रीलंकेच्या टेन्नेकूनने. अपेक्षेप्रमाणे
त्याने बॅटिंगच घेतली. त्याचा पिरिज हा
गोलंदाज विशेष 'तेज' असल्याने नव्या गोपाळ
बोसचे काय होणार हा प्रश्न होता. गावसकरने
त्याला सावरून घेतले पाहिजे, असा विचार
करीतच मी प्रेसवॉक्समध्ये शिरलो.

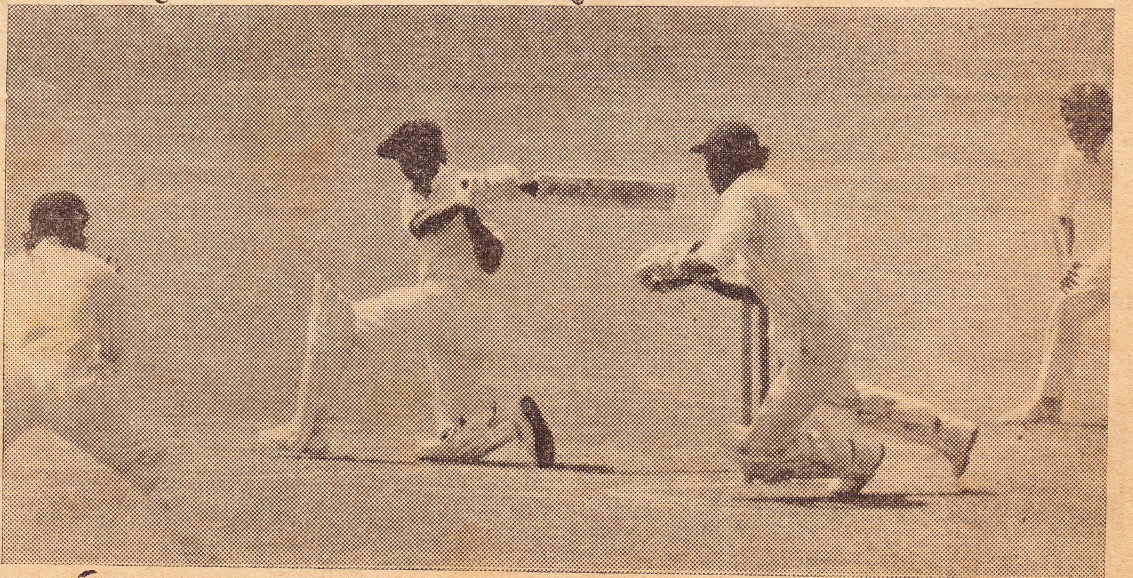
पण कसचे काय— गावसकरला सावरून
घेण्याची वेळ आली ! ५ आणि १४ धाव-
संख्येवर पिरिजने दोघांनाही आत धाडले. अथे
चेंडू पायावर ध्यायचा नाही हा नियम विसरून
गोपाळ बोसने अेक चेंडू पायावर घेतला आणि
तो 'L. B.' झाला. सुनीलने पुढे पडलेला
पिरिजचा अेक अनिस्विग विनाकारण मार-
ण्याचा प्रयत्न केला. बॅटचा स्पर्श होताच
चेंडू लेगस्लीपकडे अडाला. तिथे टेन्नेकूनच्या

लागला. पण म्हणतात ना अेकदा घराचे वासे
फिरू लागले की— काय होते— तसे झाले.
वाडेकरचा अेका साध्या चेंडूवर कॅच अडाला.
आणि थोडक्या अवधीतच ब्रिजेश पटेलही बाद
झाला. ३ बाद ५०, ४ बाद ८१.

कालू पेरुमा हा गोलंदाज अनधिकृत
टेस्टमध्ये प्रथमच खेळत होता. त्याचा पहिलाच
चेंडू वाडेकरची विकेट घेअून गेला. त्याचा
ऑफब्रेक वाडेकरने पॉंशीटच्या हातात मारला.
आणि पटेलने तर लंचपूर्वीच्या शेवटच्या
चेंडूवर विकेट फेकली. मागे सरून मांजरेकर
फॅशनने तो स्वलेअरकट मारायला गेला—
चेंडू वसलाही. पण काली पेरुमाच्या हातात !
अशी घाओ करण्याची का ही वेळ होती ?

नंतर आला सोळकर. या दौऱ्यावरच
काय पण यंदाच्या हंगामात त्याला फॉर्म
लागलेला नाही. अेक पुण्याची मॅच सोडा—

श्रीलंकेचा कप्तान व शतकवीर टेन्नेकून लेगकडे शॉट
मारताना: यव्हीमागे— कृष्णमूर्ती आणि स्तिषमथ्ये वेंकी

न्यूजमधून झोड अठवतो आहे. त्यामुळे अथिले लोक राजनवर चिडून आहेत.

मन्कडच्या पश्चात वेंकीने त्याचे काम चालवले. फार सुंदर फटके मारले वेंकीने. हल्ली वेंकी हा फलंदाजासारखा खेळू लागलाय! खूप सुधारलाय त्याचा खेळ! पुढे पाय टाकून तो अग्नीगरच्या थाटात कव्हर झाडीवू मारू शकतो. चेंडू पुल करू शकतो. वगैरे. आज त्याने ३७ धावांत ५ ओघवते चौकार मारले. पण ठरलेल्या फलंदाजावर जेव्हा विश्वास ठेवायला पाहिजे होता तेवढा त्याने ठेवला नाही. गोलंदाजी स्वतः खेळण्याच्या पायी तो घाडीत पायचीत झाला. त्या वेळी गंमतच घडली. प्रथम चेंडू त्याच्या पायाला लागला. त्यामुळे अपील केले गेले आणि पंचाने हातही वर केला. अवेढ्यात चेंडू स्टंपला लागला व बेल खाली पडली. या परिस्थितीत वेंकी कसा आठूट—“अेल. बी.” की बोलू? प्रथम पंचाने त्याला ‘अेल. बी.’ दिला असल्याने तो त्याच पद्धतीने वाद आहे.

पांडुरंग बरा खेळत होता. त्याने बॅट आडवी फिरवली आणि तो त्रिफळा वाद झाला. ह्यामुळे भारताच्या सर्व वाद २०१ धावा झाल्या!

अेकदम ‘पुअर शो!’ खराब फटके आणि घाडी. या दोनच गोष्टी २०१ धावांचे कारण! विकेटवर कोणी जास्त वेळ थांबायलाच तयार नाही. थांबले की धावा होतात हे तत्त्वच जणू विसरले. वाडेकर, मन्कड व वेंकी सोडले तर अत्कृष्ट खेळ कोणीच दाखवला नाही.

भारताची मधली फळी कशी कच्ची आहे त्याचेच आज प्रत्यंतर आले. आमच्या फलंदाजात कोणीही दमदार नाही याचा अनुभवच आला. अेकटा विश्वनाथ नव्हता म्हणून काय झाले? बाकिच्यांनी चुका (किंवा घाडी) करून संघाची परिस्थिती आणि भारताचे नाव खराब का करावे? हे फलंदाज बेजबाबदारपणे खेळले नाहीत हे खरे. त्यांनी ही मॅच लाडीटली घेतली असेही नव्हे. पण त्यांच्यापैकी काहीजणांची कुवतच कमी आहे. श्रीलंकेच्या खेळाडूंची गोलंदाजी मात्र अत्तम.

डी. अेस्. डिसील्वा हा लेगब्रे लेगब्रेकमध्ये बरीच गती डिसील्वा हा श्रीलंकेचा त्याचा नॅचरल स्पिन खूपच कालू पेरुम हा ऑफब्रेक्स टाक आहे. स्पिन जास्त करण्यापेक्षा दावून धरण्याचाच प्रयत्न करत अशा रीतीने श्रीलंकेचे वैचित्र्य आहे.

बरील पाच गोलंदाजात पि अजित डिसील्वा या दोघांचीच

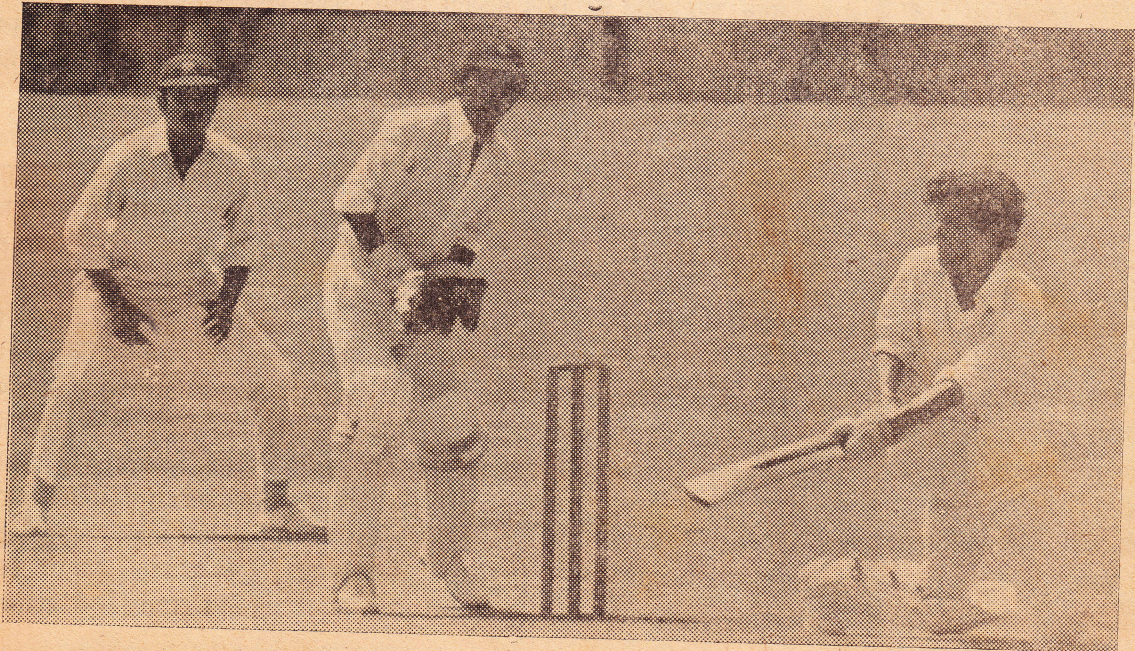
भारताचे फलंदाज बेजबाबदारपणे खेळले नाहीत हे खरे! त्यांनी ही मॅच लाडीटली घेतली असेही नव्हे. पण त्यांच्यापैकी काही जणांची कुवतच कमी आहे.

● बाळ ज. पण्डित : श्रीलंका-दौरा-बातमीपत्र : ३

२७ वर्षांच्या पिरीजने अिनूस्विग्ज छान टाकले. त्याचा टप्पा कधी चुकला नाही. या अुंचपुच्या “लूजलिंड” सडपातळ गोलंदाजाची गती साळगावकर अितकी नसली तरी मदनलाल किंवा अबीदपेक्षा जास्त आहे. पिरीजच्या मानाने ओपाथा या दुसऱ्या आघाडी गोलंदाजाची चेंडूफेक तेवढी परिणामकारक नव्हती. त्याचा पहिल्यापेक्षा दुसरा स्पेलच चांगला पडला. त्या स्पेलमध्ये त्याचे चेंडू जमिनीवर पडल्यावर आत घुसले. अशाच अेका चेंडूवर, गतीचा अंदाज चुकून सोळकर-समोर अुभा राहिला आणि पायचीत झाला. श्रीलंकाकडे हे दोन मध्यमगती गोलंदाज आणि याशिवाय तीन मंदगती गोलंदाज आहेत.

मला विशेष आवडली. पिरीज आपल्याकडे असता तर टेस्ट संघात सहज निवडला गेला असता आणि अजीत डिसील्वा दुलीप ट्रॉफीत खेळू शकला असता. भारताचा संघ २०१ धावांत वाद झाला तो या दोघांच्या प्रभावी गोलंदाजीमुळेच.

भारतीय फलंदाजीच्या काळसर आणि केविलवाण्या पार्श्वभूमीवर मला लंका खेळाडूंचा अॅप्रोच आवडला. त्यांच्या आघाडी फलंदाजांनी नवा चेंडू खराब करण्याचेच धोरण ठेवले होते आणि मधल्या फळीने खंबीरपणे खेळत विकेट टाकायची नाही असे ठरवलेले दिसत होते. या दोन्ही धोरणात त्यांना यश

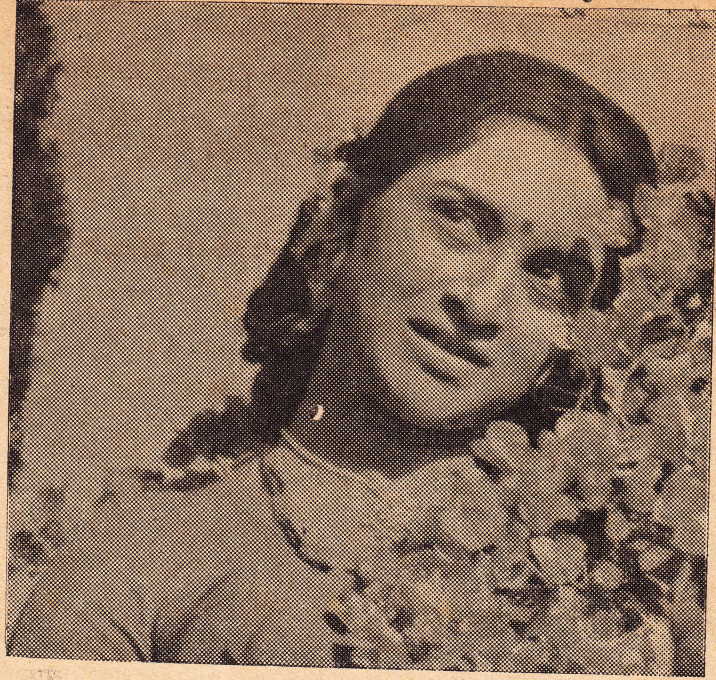
डॅव्हिड हाडीन—श्रीलंकेचा डावखोरा दमदार फलंदाज—
यट्टिरक्षक—कुणमूर्ती स्लिपमध्ये अजित वाडेकर

आणि वानीपुरा या दोघा
दाजांनी साळगावकरची
शः फोडून काढली. त्याच्या
यात त्यांनी दहा धावा लुटल्या
यात नव्हे. त्यात अंक षट्कारही
यामुळे त्यांनी पहिल्या अर्ध्या तासात
धावा केल्या. ही जोडी फोडण्यात यश
ने ते त्यांना नाहीच! मं द ग ती
बलकरला! फारा दिवसांनंतर भारताची
गोलंदाजी लांब स्टार्ट घेणाऱ्या गोलंदाजांकडून
सुरू होण्याचा योग आला होता. परंतु आज
मात्र केवळ दोन षट्कारानंतरच मंदगती
गोलंदाजांच्या हातात चेंडू देण्याचा प्रसंग
आला! शेवटी पुन्हा येरे माझ्या मागल्याच!

दुसऱ्या दिवशी सकाळी मात्र दोघाही
मध्यमगती गोलंदाजांना दवाचा फायदा मिळून
अेकेक विकेट मिळाली. परंतु त्यांची गोलंदाजी
त्या मानाने चांगली झाली नाही. मदनलालने
तर धावा दाबून ठेवण्याचाच सतत प्रयत्न
केला.

वेटीमुनी व वार्नापुरा यांचा खेळ
मुळीच तंत्रशुद्ध झाला नाही. पण चेंडुवर
लाठीहल्ला चढवण्याचा मंत्र त्यांना अवगत
आहे. चेंडू चारी दिशांना बुध्दत ठेवला की
क्षेत्ररक्षण-रचनेत आपोआपच विस्कळीतपणा
येतो. गोलंदाजांचा आत्मविश्वास दुभंगतो
वगैरे त्यांना माहीत आहे. आणि अशा हल्ले-
खोर फलंदाजीमुळे चेंडू खराब होतो तो
वेगळाच. हा त्यांचा साधा हिशोब होता. पण
असे फलंदाज चांगले चेंडू पडले की बाद होतात.
वरील दोघांच्याही बाबतीत तसेच घडले.
वार्नापुरा हा मदनलालच्या अेका लेट-आऊट
स्विंगवर बाद झाला तर नाथीट-वॉचमन् कालु
पेरुमा साळगावकरच्या बंपरवर बाद झाला.

या वेळी श्रीलंका संघाची परिस्थिती
भारताअितकीच केविलवाणी झाली होती.
पण त्याच अवघड परिस्थितीत विजय हजारे
यांच्यासारखा दिसणारा आणि त्यांच्या-
सारखाच खेळणारा अेक फलंदाज तंबूतून
बाहेर पडला आणि खेळायला आला.

सही : जया भादुडी अेकदम मराठी स्टाओल ?

मनोहरच्या हुकूमावरून आपण माअुंट
अबूला आचार्य भगवान रजनिशांच्या
मेडीटेशन कॅपात. तर 'अनुराग'ची सिल्व्हर
ज्युबिली पार्टी चुकली. अेनी वे, पद्मश्री
अशोक कुमारनं पद्मश्री नूतनला ट्रॉफी
दिलीन तर प्रेग्नंट मौसुमी चटर्जीनं प्रेग्नंट

तशी नुस्तीच डोळ्यांची ओळख. आपण
म्हणालो 'राओट'. नंतर सात दिवस नुस्तंच
नमस्कार व हसणं. अेकूण अटलेक्युअलगिरी-
साठी हिंदी सिनेमापेक्षा भगवान रजनीशच
बरे असावेत. पडेल पिकचरांना अध्यात्माचा
आसरा!

हिंदी फिल्मपेक्षा भगवान रजनीशच बरे! रशियन चित्रपट आपल्या चित्रपटासारखेच

लुकिंग विनोदला. अेवढं कळलं. 'आराधना'-
पासून चायना टाअून, काश्मिरकी कली वगैरे
बोलपट काढणारे शक्ती सामंत अेकदम सोबर
झाले. 'जुगनू'च्या पार्टीत तर प्रमोद चक्रवर्ती
म्हणालेत "आयला शक्तीदा पलटी घेअून
जोरात. आपणही काही करायला हवं."
जुगनूनं पैसा खोऱ्यानं ओतलाय, आता कलात्मक
वगैरे पट काढा म्हणावं.

आपल्याला वाटत होतं, भगवान रज-
निशांच्या कॅपात फिल्मवाल्यांपासून सुटका
होओल. तिथं विजय आनंद. भयाण केशरी
साफा, झब्बा, बसायला केशरी मृगाजिन,
गळघात लॉकेट- संन्यास घेतलेला. पद्मासन
घालता येत नव्हतं तरी मांडी घालून भाअूक
वगैरे चेहेरा करून प्रवचन अैकायचा. डोळ
मिटून ध्यानस्थ. मंद वगैरे धार्मिक स्मित.
किंतून नाचताना याच्या पोटाच्या वळ्या
गुदगुदू ह्यालायच्या. सालं सिनेमांत बरं, पोट
वगैरे पट्टे घालून लपवता येतं. पहिल्याच
प्रवचनात यानं माझ्याकडे बघून विचारलं "
"अॅम आय राओट ऑर राॅग?" आमची

आल्या आल्याच 'अनोखी अदा'ची
सिल्व्हर ज्युबिली पार्टी. पलॅट. पिकचर-
देखील आठवत नाही. अेनी वे, निमति कुंदन-
कुमार तकदीरबाज ठरले. डब्यातलं पिकचर
जुळवून पडद्यावर लावलेलं. तरी जिद्द म्हणूनच
पार्टीला आपल्यासारखेच हिरो विनोद खन्ना
व मेहमूद गेलेच नव्हते.

अिकडे रशियन फिल्म फेस्टिवल
जोरात चालू. यांची पिकचरं आपल्या-
सारखीच चांगली, लांबलचक. संपता संपत
नाहीत. पैकी क्राओम अँड पनिशमेंट,
लुमुम्बाच्या आयुष्यावरलं 'ब्लॅक सन' व
'अॅट डॉन अिट अिज् क्वाओट हीयर' हे
वॉर पिकचर छान होतं. मला सर्वात आवडलं
ते नेवऱ्याच्या पहिल्या प्रेयसीपासून झालेल्या
बास्टर्ड मुलीचं प्रेम जिकण्याचा प्रयत्न करणाऱ्या
अका बाओची गोष्ट. 'द स्टेप मदर' मात्र
या मंडळींचा कॅमेरा नीट घुमतो, तो अवजड
गोष्ट आहे असं वाटतच नाही. निदान अेव्हढ
अिथं घ्यावं. बाकी रशियन पिकचर्स फक्त
रशियन मंडळींसाठीच. लाओकी हिंदी आपल्या-

म्हूी कौकटेल

साठी. शिष्ट मंडळात डायरेक्टर झार्की, नट येवडोनी लिहोनाफ व चिकणी 'बांबी' - सारखी कोवळी नटी टॅट्याना बेडोवा. प्रेस मंडळींनी तेच तेच प्रश्न विचारले तर फिल्मस् डिव्हिजनचे जगत मुरारी तीन-तीनदा अठून "आता प्रश्न कमी करा किंवा हा शेवटचा" वगैरे ज्यादा फुटेज खाऊन. चहा घेताना डायरेक्टर झार्कीना कुणी सत्यजित रे बद्दलचा स्टॉक प्रश्न विचारलाच. ते म्हणाले, "तो ग्रेट आहेय पण त्याच्या पिकचरची नाव आठवत नाहीत." नटी टाट्याना भलतीच क्लासिकल फिचर्सची. अेल ग्रेकोच्या पॅटीगस-सारखी. सुंदर. आम्ही दोघं बरोबर अुभे. भाषेचा वांधा, तर ही नुस्तच सफरचंदी स्मित करित राहिली. शेवटी म्हणाली. "अडिया ब्यूटीफुल" हिला येणारं अंग्रजी. आपण म्हणालो 'हां, म्हणजे' येस्. आमचही, रशियन संपलेलं. ही मात्र अमेरिकन दिसणारी सडसडीत पायांची, मॉडर्न टाओप. बहुधा लेनिनग्राडसारख्या शहरातून आली म्हणून. नाहीतर रशियन बाया झक्क गलेलट्ट पायांच्या, गुबगुबीत शेतकरी दिसणाऱ्या. तर झार्की पिकल्या केसांचा अल्बर्ट स्वायटझर स्टाओल. दरम्यान किरण-योगिताबालीचं ऑफिशिअली फाटलं. लंडन शुटींगबद्दल आपण

अकलं होतं की तिथं किरणकुमारचा रोज अंतरनेशनल व्हायटी चेंज तर योगिताला तिची ममी जपून. पंचवीस पिकचरं साओन केलेल्या कुठल्या हिराओनीला ममी जपून ठेवणार नाही म्हणा. तर आता पिन्की याने योगिता म्हणते आपण किरणबरोबर कामं करणार नाहीय. योगिता बाली प्रस्तुत किरणबरोबरील 'रओस' जवळपास पुरा झालेला फक्त योगिताचं अकच गाणं शिल्लक. बाय द वे 'रओस' विजय तेंडूलकरांच्या 'श्रीमंत' नाटकावर आधारीत सुलोचना, अुत्पल दत्त, हंगल, रमेश देव, सरिता धुमाळ वगैरे आहेत. दिग्दर्शक विशू राजे. हे आपले मोठे बंधू सध्याला आपल्याला मस्का वगैरे लावून आहेत. पिकचर तर येअ दे ब्रदर.

मराठी पिकचरचा प्रेस शो न पार्टी हा अक जाती मामला. हिंदीभाओीपेक्षा संपूर्ण वेगळा. थोडक्यात कडका. तरी 'जावओी विकत घेणे आहे' पिकचर छान. हलकी-फुलकी प्लस भाओू पाध्ये म्हणतो तशी जसबाती कॉमेडी. शरद तळवळकर व गणेश सोळंकी मात्र फॅन्टॅस्टिक. राजाभाओू ठाकूर चतुर

दिग्दर्शक, सेन्सिबल मनुष्य अनलकी. विचाऱ्यांच्या असली चीज होतय. पण वीस वर्षांपु गोष्ट दिग्दर्शित करूनही तितके प्रसिद्धीला आले नाही. हिराओनी रुही अकदम चिनाट, ज्या जयाचं अनुकरण करते. रुहीचं ल चक्रवर्ती नावाच्या हिरो बनायला आले तऱ्हाशी झालय. ही सौभाग्यवती व वाटणं कठीणच. 'आ गले लग जा' नंत हिला हिंदीतही मार्केट मिळतय !

केसांचा टोप घालणारे ऑफिशिअल हिंदी हिरो म्हणजे राजकुमार व नवीन निश्चल. आता राजेश खन्ना व संजीव कुमार बहुधा त्याच मार्गावर. संजीवचा म्हणे रोजचा सकाळचा कार्यक्रम म्हंजे सर्व केस अुलटे करून मुळांना काळा रंग लावणे. मागाहून सुलटे करून कपाळावरचा चांदवा झाकणे. तरीच १९७५ नंतर अभिनय सोडून दिग्दर्शन करणार म्हणतोय. गेल्या वर्षी राजेश खन्नांनी बुद्धास्ताओील झाडाखाली व्यसून रिटायरमेंट डिक्लेअर केलेली, यंदा संजीवची पाळी. दोघेही दाबून पिकचरं साओन करताहेत. झूटे कहीके !

- नंदू राजे

रशियन 'अॅट डॉन अिटस् क्वाअिट हीयर'चा बेफाट म्हातारा आर्यारंग शेवचक

टाट्याना बेडोवा : ब्यूटीफुल ? -दा!

मासान ६ वरून)

रात्रीला जाग आणत होता.

वळीतील तो अक महत्वाचा

कद घोषणा होत्या.

शेवट १९७२ चा स्वातंत्र्य दिवस

स मानावा असे त्यांनी आवाहन

राजा ढालेचा साधनेत लेख होता.

असम्य, अडुट वाटेल असा. राष्ट्रीय

देशाच्या अस्तित्वाचे अक प्रतीक

महाला मानवी जीवनापेक्षा महत्वाचे वाटावं !

देश शेकडो जातींमध्ये विभागला गेलाय,

अक जात दुसऱ्यांवर शिरजोरी करतीय,

माणसा-माणसांमध्ये समानता नाहीय त्या

देशाला अधिकार काय राष्ट्रीय प्रतीकाचे

चिन्ह बाळगायचा ? हे अपचार कशासाठी ?

मर्मावर धाव घालणारे सवाल होते. पण

खरा प्रश्न राहिला बाजूलाच आणि शब्दांवर

रणकंदन माजले. दलित नेत्यांनी प्रथमपासूनच

आपल्या कांहीशा रांगड्या, किंचित अश्लील,

प्रक्षोभक भाषेने लोकांचे लक्ष वेधून घेतलं

होते. गावकुसाच्या बाजूला राहणारी ही

संस्कृती कधी कुणी अडड्या डोळ्यांनी

पाहिली नव्हती. अडड्या कानांनी ऐकली

नव्हती. आणि जेव्हा ही दडपलेली संस्कृती

बोलू लागली, हक्काची भाषा वापरू लागली

तेव्हा सर्वांचेच धावे दगावले. दलित पंथरच्या

नेत्यांचाही अहं थोडासा पोसला जात होता.

पण त्याचबरोबर जबाबदारीही वाढत जात

होती. अनुयायांकडून अपेक्षा वाढत जात होत्या.

अटकेचे सत्र सुरू होत होते.

पंथरचा प्रवास

दादासाहेब रूपवत्यांच्या अका विधाना-
मुळे पंथरचे माथे भडकले. जी अस्पृश्यता
३००० वर्षे गेली नाही. ती अतक्यात जाणे
अशक्य आहे असे ते म्हणाले. गदा (झालेला)
हा माणूस ! त्याच्यावर निदर्शने करायची
ठरली. तरुणांचा प्रतिसाद अतस्फूर्त होता.
६४ जणांना अटक झाली. चार दिवस आर्थर
तुरुंगाची हवा खायला मिळाली. तुरुंगाचा तो
पहिला अनुभव मन अधिक क्रांतीकारक
करणारा, विश्वास घट्ट करणारा.

ठिकठिकाणाची दलित तरुण मंडळी
अकत्र येत होती. नाशिक, नागपूर, यवतमाळ,
औरंगाबाद, बीड, परभणी आणि राजा
ढाले, नामदेव ढसाल यांना भाषणाची आमंत्रणे
येत होती. आज दोघांच्या सांगण्याप्रमाणे
२५००० दलित तरुण पंथरच्या झेंड्याखाली
अकत्र आले आहेत. त्यांच्या जागृतीचे प्रत्यंतर

दलित पंथर नेत्यांचे त्यांच्या अनुयायां-
साठी संदेश:-

राजा ढाले-

सद्य परिस्थितीत दलित
पंथरच्या अनुयायांनी गोंधळून जाऊ
नये अथवा अफवांवर विश्वास ठेवू
नये. डॉ. आंबेडकरांनी असे म्हटले आहे,
की राजकीय स्वातंत्र्याला तोपर्यंत
काही अर्थ नाही जोपर्यंत या देशात
आर्थिक, सामाजिक, धार्मिक विषमता
आहे. याचा अर्थ असा की, आम्ही
आर्थिक प्रश्नावरही लढे केले पाहिजेत.
तो फक्त कम्युनिस्टांचा मक्ता नव्हे.
तेव्हा हे कम्युनिस्ट आहेत असा होणारा
अप्रचार आपण कानाभागे टाकावा.

ज. वि. पवार :

अविवेकी व्हा,

(आपल्या या संदेशाचा गैरअर्थ
काढू नये. अखाद्यानं थोबाडीत लगावली
तर अुगाच परत थोबाडीत घावी का
याचा विचार करीत बसू नका, विना-
विलंब थोबाडीत घा- या अर्थानं
अविवेकी व्हा म्हटलंय असं ज. वि. चं
म्हणणं.)

दलिताना

जगणे

सुकर

करा..

हुरा..

- नामदेव ढसाल

परवा पाह्यला मिळालं. वरळीला झालेल्या
हल्ल्याची प्रतिक्रिया म्हणून ठिकठिकाणी
अतस्फूर्त मोर्चे निघाले. औरंगाबादच्या
मोर्चात ७० दलित तरुणी कॉलेजमध्ये शिक-
णाऱ्या, मोठ्या अतसाहाने आल्या होत्या.

भूमिकेची गरज

प्रथम जातीद्वेषावर अकजूट करू पाह-
णाऱ्या दलित पंथरच्या नेत्यांना आता आणखी
अक पायरी पुढे जाण्याची गरज भासू लागली.
नोव्हेंबर १९७३ मध्ये त्यांनी आपली भूमिका
सुसंगतपणे मांडली. अक प्रकारची कार्यक्रम-
पत्रिकाच आहे ती. त्यांच्या अुद्दिष्टांचा
जाहीरनामा आहे तो. आज दलित पंथरला
निवडणुकांमध्ये भाग घ्यावासा वाटत नाही.
कारण आजची लोकशाही ही खरी लोकशाही
नाही. ज्या निवडणुकांमध्ये लाखो रुपये
खर्च करावे लागतात ती जनतेची लोकशाही
होअूच शकत नाही. जोपर्यंत जनतेचे शिक्षण
होत नाही. आपले भलेबुरे कळत नाही, ती
राजकीयदृष्ट्या जागृत होत नाही तोपर्यंत
दलित पंथर निवडणुकांमध्ये पडणार नाही.

या जाहीरनाम्यात प्रथमच दलित
पंथरने दलित या शब्दाची सर्वंकष, सर्वव्यापी
अशी व्याख्या केलीय. आणि ती फार महत्वाची
आहे. दलित पंथरच्या म्हणण्याप्रमाणे बाबा-
साहेब आंबेडकरांना अभिप्रेत असलेला
'दलित' हा धर्माच्या नावाखाली, नफ्याच्या
नावाखाली पिळला जाणारा, शोषला जाणारा
प्रत्येक कष्टकरी, असा आहे. मग त्याचा धर्म
कोणताही असो. जात कोणतीही असो. धर्म-
सत्ता आणि अर्थसत्ता या परस्पर पोषक
असतात. आणि आजच्या अुच्च वर्णीयांचे
शक्तीस्थान अर्थसत्ता, अुत्पादन साधनांची
खाजगी मालकी हेच आहे.

पहिली पायरी

मास मोबिलायझेशन

त्यातून अकच लक्षात येतं, की सामाजिक
समतेचा पाया हा खऱ्या अर्थाने आर्थिक
समतेवर अवलंबून असतो. हे त्यांना कळून
चुकले आहे. समाजिक अर्थितरण हे आर्थिक
अभिसरणाच्या प्रक्रियेतून अधिक जलद
होअील. अुद्दिष्टे खूप चांगली आहेत. त्यामध्ये
मार्गांचे भान आहे. आता प्रश्न येअील तो
या अुद्दिष्टांकडे जनतेला नेण्यासाठी दलित
पंथरच्या नेत्यांकडे आवश्यक वत आहे
का ? संथपणाने पण निश्चितपणे काम
करण्याची सवय आहे का ? दलित पंथरची
चळवळ आज अका नव्या वळणावर अुभी
आहे. मास मोबिलायझेशन झाले आहे.

रिपब्लिकन पक्षाच्या श्री. गवधी यांनीच 'माणूस'मध्ये कबुली देऊन टाकली आहे. "आमची जनता आमचे ऐकत नाही. ती आज पँथरच्या मागे जुभी आहे" हा पँथरचा सर्वात मोठा विजय आहे. पँथरच्या सभासदांशी बोलल्यावर लक्षात येतं, अितकी प्रचंड जिन्हाळा, प्रचंड आदर, प्रचंड भक्ती आज त्यांच्या नेत्यांबद्दल त्यांच्या मनात दुथडी भरून वाहतोय. पँथरचे प्रश्न अनेक आहेत. संघटना कसून बांधायला हवी आहे. पहिली पायरी गाठली आहे यशस्वीपणे. आता कार्यकर्ते तयार करायला हवे आहेत. आज त्यांचे नेतृत्व सामुदायिक नेतृत्व आहे असे ते म्हणतात. अर्जुन डांगळे, भाजी सिंगारे, ज. वि. पवार अनेक जण पँथरचे काम करतात. पँथरच्या प्रत्येक दलित वस्तीत शाखा आहेत. गावोगाव शाखा आहेत. त्यांना नीट बांधून, सामाजिक, राजकीय प्रश्नांची डोळस जाण देणे आवश्यक आहे. त्यांच्या पुढाकाराला वाव देऊन, सतत कार्यक्रम देऊन त्यांचा लढाऊपणा टिकवून धरणे, आपले प्रश्न सोडविण्यासाठी सरकारला धोरण बदलायला भाग पाडणे अशी असंख्य कामे आहेत. आजच्या त्यांच्या नेत्यांचा अत्साह पाहून, बेस काम करण्याची तयारी पाहून त्यांच्याबद्दल आशा करायला हरकत नाही.

पँथर्सची कैफियत

तुम्ही आता लगेच कुठचे प्रश्न हाती घेणार, तुमचा कार्यक्रम काय, तुमचे मार्ग कोणते असे पँथरना आताच विचारणे चूक आहे. त्यांची संघटना अधिक पक्की होऊ दे. अनेक प्रश्न मनात घोळताहेत. बेकारांचा प्रश्न त्यात सर्वात वर आहे. रोजगार हमी योजना राबविण्यासाठी सरकारवर दडपण आणले पाहिजे. त्याशिवाय खेडोपाडीचे दलित अुपाशी मरतील हे लक्षात येतंय. शहरांमध्ये धार्मिक, जातीय कल्पनांचा पगडा जीवनाच्या अनेक क्षेत्रात दिसतोय. निधर्मी सरकारच्या आकाशवाणीवर मंगळवार-शुक्रवार देवीच्या आरत्या चालतात. संतांची भजने, कीतने होतात. तीही अस्पृश्य संतांची नव्हेत. बहिणा-बाजीचे अभंग का म्हणत नाहीत? ती भौतिक परिस्थितीविषयी बोलते म्हणून? पोलीस-निधर्मी सरकारचे कायदा व सुव्यवस्था राखणारी संस्था- मग त्यांच्या कचेरीत देवदेवतांचे फोटो दाटीने लागलेले का? त्यांच्या सत्यनारायणासाठी सरकारकडून ग्रांट का? हाच पोलीस अुद्या निःपक्षपातीपणे दंगलीमध्ये वागेले कशावरून? वैयक्तिक,

खाजगी जीवनात धर्माचे स्थान ठीक आहे. सार्वजनिक जीवनात धर्म कशाला? प्रत्येक नेत्यावर प्रक्षोभक भाषण केल्याबद्दल केस, शंकराचार्यावर खटला भरताना दहा वेळ विचार का? आमच्या सभांना कोणीही प्रेस रिपोर्टर हजर राहात नाही. पोलीस रिपोर्टर वरून बातमी घेतली जाते. छापली जाते असे का? शिवाजी राजांबद्दल आम्हाला आदर आहे. पण ज्या शिवाजीने परधर्मीय स्त्रीच्या अिज्जतीचा आदर केला त्याच शिवाजीशी नाते सांगणारे अेका बुद्ध स्त्रीला नागवी करायला कसे काय सरसावतात?

शोकेसेसमधील शोपिसेस

प्रत्येक ठिकाणी नोकरी धंद्यात आमच्या-वर अन्याय होत असतो. आज कितीतरी पँथर्सच्या नोकऱ्या गेल्या आहेत. केवळ ते आमच्या संघटनेमध्ये आहेत म्हणून. यावेळी आम्ही निवडणुकांवर घातलेला बहिष्कार नवा नाही. म्युनिसिपालिटीच्या निवडणुकांवर आम्ही असाच बहिष्कार घातला होता. आमची भूमिका अेवढीच. खेड्यात आमच्या लोकांवर बहिष्कार घातला जातो, शहरात आम्ही त्यांच्यावर घालणार. आम्हाला चिथावणीखोर म्हटले जाते. पण आम्ही तर डॉ. आंबेडकर आणि क्रांतीवीर महात्मा ज्योतिबा फुले यांचीच वाक्ये म्हणतो. त्यांचा जयजयकार करता आणि आम्हाला तुरुंगात डांबता. कारण तुम्हाला त्यांची वाक्ये वास्तवात यायला नको आहेत. ते तुमच्या शोकेसमधील शोपिसेस आहेत.

आम्ही आमच्या कथा-कविता प्रस्थापित साहित्याच्या मक्तेदारांकडून छापून घेत नाही. कारण आमची कथा कविता ज्या समस्यांमधून येतीय त्यांच्याशी या मक्तेदारांचं काही नातं नाही. नामदेव ढसाळच्या कवितेतून याची साक्ष पडत नाही का?

अुत्तर दे : अुत्तर दे : दे म्हंतोना वेश्या वाढतात

प्रश्नचिन्ह प्रश्नचिन्ह प्रश्नचिन्ह झोपड्या वाढतात.

प्रश्नचिन्ह प्रश्नचिन्ह प्रश्नचिन्ह. भूकबळी वाढतात.

प्रश्नचिन्ह प्रश्नचिन्ह प्रश्नचिन्ह. तू मूग गिळून आहेस.

बोल.

बोल बोल.

बोल बोल बोल !

नातेगोते विद्यापीठ पान

नात्यागोत्यातल्याच माणसांना पीठात लावले जाते! विद्यार्थ्यांचा होणे अत्यंत साहजिकच आहे!

विद्यापीठ म्हणजे मनमानीचा काय कृषि अधिकाऱ्याच्या जागेसाठी मुलाखत बोलावण्यात येते आणि आलेल्यांपैकी दोन लोकांना सुपरवायझरच्या जागा देण्यात येते. "या नोकरीवर जरी घेता येत नसले तरीही आता तुम्ही बशिले, चिठुचा आणल्याच आहेत तेव्हा या सुपरवायझरच्या जागा घेऊन टाका" असा घरमुती प्रकार घडल्यासारखेच दिसते.

गावातली चर्चा मोठी मजेशीर आहे. नोकरीवर लावण्यासाठी दर जागेनुसार दर ठरले आहेत. प्राध्यापकाच्या जागेला २०००, रु. सहाय्यकाच्या जागेला १००० वगैरे वगैरे. चक्क डायव्हरलाही नोकरी लागावी यासाठी पैसे द्यावे लागतात. ज्यांना अेकदम पैसे देता आले नाही अशांना हप्तेबंदीने पैसेपरत फेडायची सवलतही आहे असे लोक सांगतात.

पशुवैद्यकीय कॉलेज म्हणजे नमुना आहे. कॉलेज सुरू होऊन दोन वर्षे झाली. बीज तर १५ दिवसांपूर्वी आली. पाण्याची टाकी बांधून तयार आहे. पण टाकीत पाणीच नाही. कॉलेज पशुवैद्यकीचे. पण पशुच नाहीत, जनावरांची पाहणी करण्यासाठी विद्यार्थ्यांना अुदगीरला न्यावे लागते. डेमॉन्स्ट्रेशन नाहीत, अेक्स्पेरिमेंट्स नाहीत. त्यामुळे व्हेटरनरीच्या मुलांचे हाल अजूनही होत आहेत.

गेल्या महिन्यात काँपीचेही अेक प्रकरण गाजले. विद्यार्थी मंडळाच्या जनरल सेक्रेटरीनेच काँपी केली. सोडगे नावाच्या प्राध्यापकाने त्याला पकडले. या पुढाऱ्यांनी "बाहेर या म्हणजे दाखवतो" असे सरळसरळ आव्हान दिले. त्या प्राध्यापकाला कदाचित मारहाणही झाली असावी. विद्यापीठाने त्या पुढाऱ्याला केवळ २५ रुपये दंड केला. प्राध्यापक मंडळी नाराज झाली. २५ रुपये दंडाने परिणाम न होता अुलट आपले काहीच कोणी वाकडे करू शकत नाही अशीच त्या विद्यार्थ्यांची खात्री होऊन. म्हणून प्राध्यापक मंडळीही अेक दिवस काळचा फीती लावून कॉलेजात गेली.

'मला काही करता येत नाही.' 'निवड समिती जबाबदार आहे'. 'विद्यापीठात विशेष काहीच घडत नाही, अुगाच आरोप होताहेत' अशी ठोकळेबाज विधाने कुलगुरु करीत असतात.

प्रचंड खर्च करून पदवीदान समारंभ मात्र पार पाडण्यात आला. नातेगोते विद्यापीठ असेच चालणार काय?

-सत्यव्रत

मे. किलोस्कर ब्रदर्स लि., (रजि. ऑफिस: अुद्योग भवन, पुणे २.) यांच्या मालकीचे हे साप्ताहिक, त्यांच्याकरिता मुद्रक व प्रकाशक म. न. पालवणकर यांनी किलोस्कर प्रेस, वीर सावरकर नगर, पुणे ९ येथे छापून तेथेच प्रसिद्ध केले. वार्षिक वर्गणी : रु. १५ (फोन २८१४७)

धर्माचे देव्हारे आणि माणुसकीची पूजा !

तुम्ही ब्राह्मण असा, सी. के. पी. असा, शहाण्णव कुळी मराठे असा की तोही असा— आम्हाला त्याच्याशी कर्तव्य आहे. तुम्ही 'माणूस' आहात अेवढेच आम्ही य करतो. तेही जन्माने माणूस, कर्मणि माणूस असालच याबद्दल खात्री देता येत नाही. तुम्हाला तुमची जातपात बासनात गुंडाळून काही गोष्टींचा तदस्थपणे विचार करा. प्रयत्न करून पाहायला काय हरकत आहे ?

तुम्ही माणूस आणि तोही माणूसच, पण त्याची सावली तुमच्या अंगावर पडलेली तुम्हाला खपायची नाही. त्याचा स्पर्श तुम्हाला खपायचा नाही, अजूनही खपत नाही. त्याची जागा नेहमी पायरीवर किंवा जमिनीवर. त्याने तुमच्यासमोर बसायचेदेखील नाही. त्याचे वय आणि अनुभव किती का असेना त्याला नेहमी अेकेरी संबोधायचे. भाषा देखील ठेवणीतील, शिमग्याची आठवण करून देणारी. त्याने देवळात जायचे नाही. गावात राहायचे नाही. सामाजिक विहीरीवर पाणी-देखील भरायचे नाही. त्याच्या आया, बहिणी आणि मुली तुमची खाजगी प्रापटी. का ? तर म्हणे तुम्ही स्पृश्य कुळात जन्मलेला आणि तो अस्पृश्य ! यात तुमची बहादुरी कोणती ? त्याचा अपराध काय ?

पिढ्यान् पिढ्या त्याने हे सहन केले. कारण त्याचे मन मारून, भावना कुस्करून समाजाने त्याला तसेच घडवले. कोणता समाज ? तर स्वार्थी, भोंदू, जात्यंध आणि मतलबी. अस्टॉनलिश.

तो तरी किती दिवस सहन करणार ? हळूहळू त्यालाही जाग आली. बाबासाहेबांनी जास्त आणली. संघटना बांधण्याचा प्रयत्न केला. शे. का. फे. अुभी केली. व्यापक अुद्दिष्टांसाठी 'रिपब्लिकन' पक्ष काढला. पण तो मजबूत होण्यापूर्वीच बाबा गेले. नव्हे प्रकाशच गेला. मागे राहिला तो अंधार. नेतृत्वासाठी जीवघेणी स्पर्धा सुरू झाली. बंडाळी माजली. नेत्या-नेत्यांतील भोंडणे पराकोटीला पोचली. प्रत्येकजण स्वतःला 'बाबासाहेब' समजू लागला. तरीही, निवडणुकांतील शीटांचे तुकडे मिळण्यासाठी, लाचार बनून या नाहीतर त्या, नाहीतर त्या पंगतीबाहेर तिष्ठत अुभा राहू लागला. अुष्टावळीवर समाधान मानू लागला. बाहेर 'बिल्ली' असला तरी आत 'शेर' पणा मिरवू लागला. दलितांच्याच दोन गटात रोटी-बेटी व्यवहारदेखील वर्ज्य मानू लागला.

जमाना झपाट्याने पालटत होता. लाचार व तुकडे खाअुम्हातांच्याची तरुणांना किळस येअु लागली. तो बापाला बाप म्हणून झिडकारू लागला. बंडाचा झेंडा मिरवू लागला. 'जनरेशन गॅप' तर सगळीकडेच

आढळते. पण या समाजात परमावधी आहे. हे जिवंतपणाचे लक्षण आहे. जे पूर्वीच व्हायला हवे होते ते आता घडून येअु लागले. त्यातून 'पँथर'चा जन्म झाला.

जन्मतःच पँथर्स कडक भाषा बोलू लागले. अन्यायाचा तिरस्कार, अत्याचाराचा निषेध, प्रतिकांची टिंगल-टवाळी. प्रस्था-पितांचा अनादर. जोरकस आवेश. मनस्वी दृष्टिकोन. अुघडी चोड, नागडी भाषा. रोकडे सवाल. त्याच्या मागे काय खदखदते आहे याचा टीकाकारांनी विचारच केला नाही. मूळ व्यथा बाजुलाच राहिली आणि शब्दा-शब्दावर धुमाळी माजू लागली. कारण 'गाव तेथे महारवाडा' निर्माण केलेल्या 'अुच्चभ्रू' समाजाने, गावाची टोटल संस्कृती कधी अुघड्या मनाने आणि डोळ्याने निरखून पाहिलीच नव्हती. जेव्हा ही संस्कृती भडाभडा बोलू लागली तेव्हा त्यांचे डोके चक्रावले आणि डोळ गरागरा फिरू लागले. प्रचंड मळमळ लागले. वांत्या सुरू झाल्या. त्यांना सवर्ण-पणाची आणि कृतघ्नतेची घाण येअु लागली.

जागा झालेला पँथर म्हणू लागला की, धर्मग्रंथ जाळले, देवतांबद्दल अश्लील शब्द वापरले तर तुमच्या धर्मभावना दुखावतात, ठीक आहे ! मग जेव्हा आमच्यावर बलात्कार होतात, अत्याचार होतात, माणसे मरतात तेव्हा आमच्या माणुसकीच्या भावनांचे काय होत असेल ? 'प्रक्षोभक' भाषणांबद्दल पँथर्स-वर खटले भरता तर मानवातील विषमता जोपासणाऱ्या शंकराचार्यावर का नाहीत ? ज्या शिवाजीने परधर्मीय स्त्रीच्या अिज्जतीचा आदर केला, त्याच्याशी नाते सांगणारे लोक गावोगावी 'अस्पृश्य' स्त्रियांना नागवे करायला कसे सरसावतात ? ती 'अस्पृश्य' तर भोगाला कशी चालते ? शिवाजीच्या पदरी महार सरदार होता. शिवाजीने सर्वांना दरडावले होते की शूरांची पंगत अेकच असते ! तुम्ही काय सांगणार आहात ? सवाल रोख-ठोक आहेत. अुत्तरे तशीच रोखठोक हवी आहेत. गुणकर्म मानणार की जातीकर्म ? धर्मचि देव्हारे माजवणार की माणुसकीची पूजा बांधणार ? दोस्तहो, आमच्या मते अुत्तर स्पष्ट आहे. तुम्ही माणूस असाल तर माणुसकीचीच पूजा बांधणार ! आणि आम्हाला तर माणसाशीच मतलब आहे ! 'दलित पँथर' मधील 'दलित' या शब्दाने घाबरून जाअु नका. तो जातीवाचक अर्थाने वापरलेला नाही. धर्माच्या नावाखाली,

नफ्याच्या नावाखाली पिळला जाणारा प्रत्येक माणूस, बाबासाहेबांच्या मताने 'दलित' आहे. मग त्याची जात, धर्म कोणताही असो. 'पँथर'वाले बाबासाहेबांना अप्रपूजेचा मान देतात. त्याचबरोबर त्यांचा हा दृष्टिकोनही मान्य करतात अशी आमची समजूत आहे. तात्त्विक मान्यतेबरोबर व्यावहारिक आचरण ठसठशीतपणे दिसले तर 'पँथर्स'चा झेंडा अुच अुच फडकायला वेळ लागणार नाही.

पँथर्स लोकशाहीवादी नाहीत अशी हाकाटी करण्यातही अर्थ नाही. त्यांचा याही बाबतीतला आक्षेप विचार करण्यासारखा आहे. ज्या निवडणुकांमध्ये लाखो रुपये खर्च करावे लागतात ती जनतेची लोकशाही होअुच शकत नाही. शैक्षणिक आणि राजकीय मागासलेपणामुळे आज दलितांचे प्रतिनिधी विकत घेतले जातात. दलित मंडरांप्रमाणे आंधळेपणाने मतदान करतात. या शब्दबंबाळ लोकशाहीला पँथर्सचा विरोध आहे. तुमचा नाही ? आणि बहिष्कार तर तुम्हीच त्यांना शिकवला आहे. शतकानुशतके तुम्ही त्यांच्यावर बहिष्कार टाकला आहे. मग अेखाद्या निवड-णुकीत त्यांच्या बहिष्काराने तुम्ही आपटी खाणार म्हणून, अेवढे आकाशपाताळ अेक करायचे काय कारण ?

जातीय, शैक्षणिक, राजकीय वगैरे सर्व मागासलेपणाचा अुगम आर्थिक मागासले-पणात आहे. तुम्ही गडगंज मिळवीत असाल तर मग तुम्ही कोणत्याही जातीचे असा, कितीही निवुद्ध असा मानपात, हारतुरे सत्कार-समारंभ, मोक्याच्या जागा,, तुम्ही सहज भूषवू शकता किंवा नाचवू शकता. म्हणून हा जितका जातीय, राजकीय, शैक्षणिक, सामाजिक प्रश्न आहे त्यापेक्षा अधिक आर्थिक प्रश्न आहे. फरक अितकाच की, ज्याचे केवळ आर्थिक शोषण चालू असते त्याची अस्मिता जागी असते. पण दलितांचे तर गेली तीन हजार वर्षे सामाजिक आणि आर्थिक असे डबल शोषण चालू आहे. म्हणून त्यांना प्रथम माणुसकीच्या पातळीवर आणून मग आर्थिक लढा लढावा लागणार आहे. दोन्ही आघाड्या शर्थीने झुंजाव्या लागणार आहेत. पँथर्सचे तर्क आणि झुंजार नेते या अग्निदिव्याला तयार झाले आहेत. आम्ही त्यांना सुयश चिंतितो !

जाताजाता, प्रेमाची सूचना अेवढीच की तुम्ही जातपात, भोंदूगिरी, धर्मलण्डपणा मोडायला निघाला आहात याची आठवण ठेवा. पुन्हा त्याच्याच जाळ्यात अडकून स्वतः-साठी नवा तुरुंग अुभारू नका ! आणि आमच्या 'स्पृश्य' दोस्तांनी, दलित जागा झाला आहे, तुम्ही केव्हा होणार ? का आशी-बापाच्या 'पुण्याशी'वर तुम्ही वर्णश्रेष्ठतेच्याच डु घेत राहणार ? ५-२-७४

दोस्तहो